

11. A PRIVATIZÁCIÓ ÉRTÉKELÉSE

Tartalom

11.1 A FŐ CÉLOK TELJESÜLTEK	233
11.2 A PRIVATIZÁCIÓ TÉNYLEGES ÉS LÁTSZÓLAGOS VESZTESEI	239
11.3 A PRIVATIZÁCIÓ NYERTESEI	242
11.3.1 A veszteség is nyereség ...	242
11.3.2 Az új tulajdonosok	242
11.3.3 A magyar nagytőke szerepe a privatizációban	245
11.3.4 Mindenki ingatlanozik?	251
11.3.5 Az új alkalmazotti elit	253
11.3.6 A gazdasági elit szerepvállalása a médiában és a sportban	254
11.4 HOVÁ JUTOTTUNK? KINEK LETT IGAZA?	257
11.4.1 Kié lett az állami vagyon? Kié lett a hatalom?	258
11.4.2 A menedzserek diktálták az ütemet	263
11.4.3 Hogyan születtek (és nem születtek) nagy vagyonok?	265
11.4.4 Túl gyorsan vagy túl lassan ment végbe a privatizáció Magyarországon?	268
11.5 TANULSÁGOK ÉS HIBÁK...	273
11.6 KIFELÉ A ZSÁKUTCÁBÓL	276

Táblázatok

11.1 táblázat: A magánszektor részaránya a GDP előállításában, 1990-2006	235
11.2 táblázat: A legnagyobb magyarországi működő tőke befektető cégek adatai, 1989-2008	236
11.3 táblázat: Az egy főre jutó külföldi tőke (FDI) behozatala és kivitele néhány poszt-szocialista országban, 2007	236
11.4 táblázat: A növekedés ágazati összetevői és az FDI állomány megoszlása, 1990-2005	237
11.5 táblázat: Országban belüli, átlagos jövedelemkülönbségek nemzetközi összehasonlításban, 2005	240
11.6 táblázat: MSZMP tagság és a tulajdonszerzés főbb módjai	249
11.7 táblázat: 10 leggazdagabb magyar üzletember 2002-ben	250
11.8 táblázat: A sport és a privatizáció összefonódása	255
11.9 táblázat: A külföldi tőke elsődleges megjelenése és a későbbi tőkebektetések aránya a magyar gazdaságban, 1989-2005	263
11.10 táblázat: A Transelektro, a Vegyépszer és a Richter összehasonlítása	267
11.11 táblázat: A foglalkoztatottak megoszlása, 1992-2005	272

Ábrák

11.1 ábra:	<i>A transznacionálódási index alakulása, 2007</i>	232
11.2 ábra:	<i>Nemzetközi összehasonlítás a privatizációs bevételekről</i>	234
11.3 ábra:	<i>A legnagyobb privatizációs tranzakciók</i>	244
11.4 ábra:	<i>A külföldi tőke százalékos aránya a magyar gazdaságban, 2003</i>	260
11.5 ábra:	<i>A magyar nagytőke összefonódó vállalatai 2008 táján</i>	261

11. A PRIVATIZÁCIÓ ÉRTÉKELÉSE

„Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem csinálják szabadon, nem magukválasztotta, hanem közvetlenül meglevő, adott és örökölt körülmények között. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára.”
Marx Károly¹

Megannyi új és eredeti ötlet, sokféle kezdeményezés – és mégis, 20 év távlatából elmondható, hogy az előzetes tervek közül semmi sem úgy és olyan mértékben vagy arányokban valósult meg, ahogyan az eredeti javaslatban szerepelt.

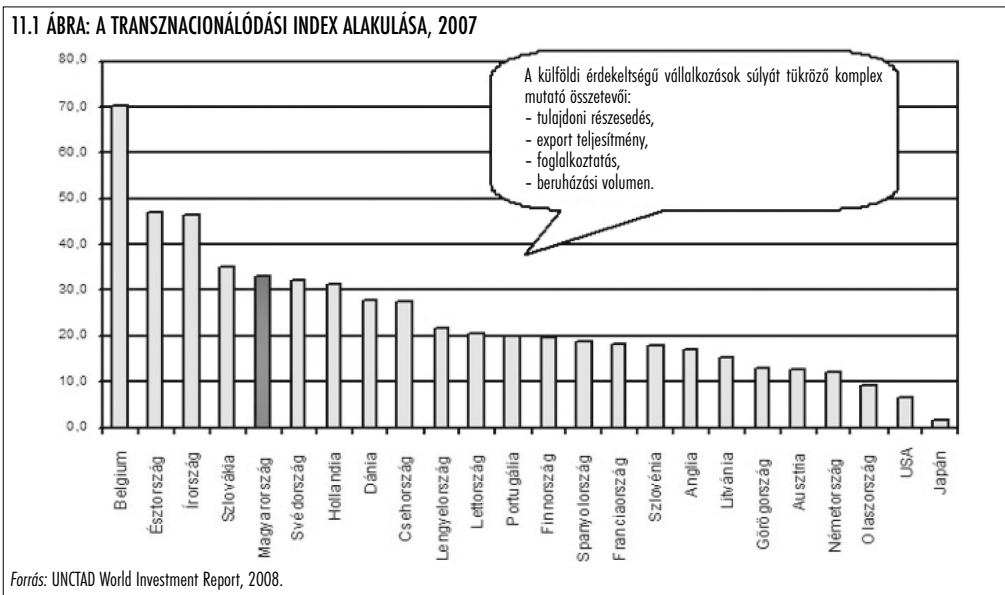
Könyvünk egyik kiinduló tétele volt, hogy 1989 után **a központilag vezényelt, gyors privatizációnak nem volt alternatívája**. Ennek hiányában az állami vagyont ellenőrizetlen körülmények között – aki bírja, marja alapon – széthordták volna. Ezt a kényszert a III. Magyar Köztársaság első, szabadon választott kormánya felismerte, pontosabban szólva elfogadta a rendszerváltás előtti reform-közigazdász nemzedék helyzetértékelését (← 1.1.6.8), és ennek logikus folyományaként, alapjában véve helyes utat választott a privatizáció módszereit illetően is. Tette ezt annak ellenére is, hogy – mint ez a mából visszatekintve jobban látható – 1990–91-ben a nemzetközi befektetői klíma éppen kedvezőtlenül fordult (káosz a Szovjetunióban, KGST feloszlása, első iraki háború, jugoszláv polgárháború, stb.).

A **transznacionális vállalatok közötti, globális munkamegosztásba** történő beépülés és a működő tőke (FDI) importja folyamatos impulzusokat adott Magyarországnak a fejlett, nyugati világhoz történő felzárkózáshoz. Mint azt Soós (2009) szellemesen megfogalmazta, „az egy befektető százat csinál” számítás nálunk bevált. Az első sikeres, bár csak kisebb bevétellel járó privatizációs tranzakciók utat nyitottak a zöldmezős beruházásoknak. Így végeredményben az első öt évben Magyarországra annyi külföldi tőke érkezett, mint az összes többi közép-európai országba együttvéve. Amikor pedig az eladósodottság már a pénzügyi összeomlás szélére sodorta az országot – 1994/1995 fordulóján –, már minden készen állt a nagy privatizációs tranzakciók megkezdésére. Így a privatizációs bevételekből törleszteni lehetett a külföldi államadósságot.

De nem csak a posztszocialista országokkal való összehasonlításban állunk jól. Az ENSZ szakosított szervezete, az UNCTAD szakértői által kidolgozott ún. transznacionálódási index is azt mutatja, hogy a globalizáció nyomán megváltozott világgazdasági környezethez való alkalmazkodásban 2007-ig még csak nagyon kevés ország előzött meg minket (11.1 ábra).

Az is beigazolódtott, hogy a gyors ütemű privatizáció a leghatékonyabb eszköze a **verseny** megteremtésének. Ha nem is minden ágazatban és nem is egyforma intenzitással, de mégis összességében elmondható, hogy már a 90-es évek közepén is érezhető volt az áttörés, azóta pedig évről-évre intenzívebbé válik a vevők és megrendelők kegyeiért folytatott verseny. És végül, de nem utolsó sorban az a feltételezés is igazolást nyert, hogy a privatizáció hatékony eszköze az egyéni **vagyon-felhalmozás**ának. Márpedig vagyonos osztály nélkül nincs kapitalista gazdaság, kapitalizmus nélkül nincs modern, képviselői demokrácia.

¹ Marx (1949) 225. o.

Természetesen a mából visszatekintve jobban látszik, hogy az egymást követő kormányoknak melyek voltak az elhibázott lépései, mit kellett volna másképpen tenni. Ez azonban csak afféle, „mi lett volna, ha ...” kezdetű gondolati játék és nem bűnbakkeresés. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy egy ennyire komplex folyamatot – bármilyen más privatizációs stratégia és/vagy időzítés keretében – kompromisszumok, megtorpanások, kitérők és hibák nélkül meg lehetett volna valósítani.

11.1 A FŐ CÉLOK TELJESÜLTEK

„Nekünk ebben a kérdésben nincs «erős» véleményünk, de azt valószínűnek tartjuk, hogy hosszabb távon a következetesebb reform – különösen ha kiterjed a jog és a politika szférájára is – inkább segíti, mintsem gátolja a gazdaság átalakulását s hatékonyabbá válását. A neoliberális reformcsomagoknak nagy társadalmi ára lehet, de elmulasztani a reformokat még nagyobb kárt okozhat, mint végrehajtani.”

Ladányi János – Szelényi Iván
(2004)²

11

Makroökönómia eredmények. E vaskos monográfia utolsó elemző fejezetében nem kerülhetjük meg a választ arra a kérdésre, hogy a szerző a privatizáció értékelésekor mit tekintett mércének, viszonyítási alapnak és melyek azok a körülmények amelyek szükségszerűen nehezítik, bizonytalaná teszik az összehasonlítást.

- Ha a folyamatot tranzakciónként próbáljuk meg értékelni, akkor először is a tranzakciók számossága jelent nehezen kezelhető problémát. Az állami vagyonkezelő szervek két év-tized alatt több tízezer tranzakciót bonyolítottak, s ezek mögött százezres nagyságrendű döntés húzódik meg.

- Minden privatizációs döntés egy időben elhúzódó, dinamikusan változó folyamat része. Ezért az értékeléskor mindig figyelembe kell venni azt, hogy a döntést meghozó szereplők milyen információkkal rendelkezik(het)tek a döntés pillanatában, milyen elképzeléseik voltak a folyamat későbbi alakulásáról, s miként módosították terveiket a körülmények változása esetén. Ahol lehetett, ezt a komplex megközelítést alkalmaztuk.

- Az egyértelmű, jól mérhető változók (GDP, tőkehatékonyság, technikai megújulás, struktúraváltás, életszínvonal, jövedelem-egyenlőség stb.) mind-mind összetett jelenségek, s a privatizáció Magyarországon választott technikája csak egy a sok-sok rájuk ható tényező között.

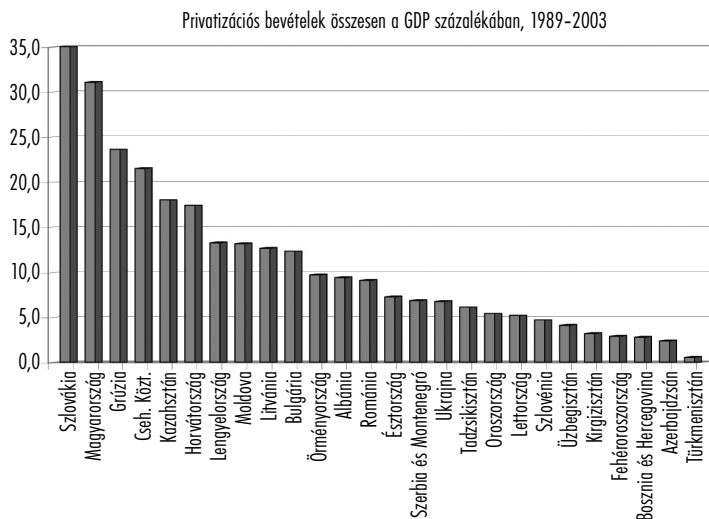
- A posztszocialista átalakulás kontextusában a privatizáció egyben országok közötti verseny is volt. De olyan verseny, amelyben nem volt – szükségszerűen nem volt – egy mindenki számára egyformán látható, közös célvonal. Hiába igaz, hogy a privatizációt és a posztszocialista transzformációt 26 ország 1989/90-ben nagyjából egyszerre kezdte meg, a minőségi értékelés más és más eredményt ad, ha 1995-nél vonjuk meg a mérleget, mint ha most, 2010-ben foglalunk állást.

A fenti problémák súlyával már könyvem írásának kezdetekor is tisztában voltam, s ezért mindvégig két értékelési szempontra koncentráltam. Az egyik a **privatizációs bevétel** időbeli alakulása volt. A privatizációs bevételek alakulása szerint mérve az előrehaladást, azt mond-

² Id. mű. 27. o.

hatjuk, hogy ebben az összehasonlításban Magyarország hosszú időn keresztül az élen állt, és csak a 2000 utáni évek teljesítményével tudott minket Szlovákia leelőzni (11. 2 ábra).³

11.2 ÁBRA: NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS A PRIVATIZÁCIÓS BEVÉTELEKRŐL

Forrás: EBRD (2005)

A másik mutató a **magánszektor arányának** növekedése volt. A 11. 1 táblázatból jól látszik, hogy a kelet-európai rendszerváltás idején a magánszektor részaránya Lengyelországban volt a legmagasabb – a mezőgazdaság miatt. Ezzel együtt is 1993-ban még elsősk voltunk és csak 1994-ben előzött meg bennünket Csehország. 1999-ben viszont megint az élre kerültünk.

Két évtized távlatából visszatekintve jól látható azonban, hogy a rendszerváltást követő első 10 év után kétszer is megváltozott a helyzet. Az első fordulat 1998-ra, a Fidesz kormányra kerülése idejére tehető: megállt a nagy cégek beáramlása. Mint a 11.2 táblázat adataiból is látható, igazi nagybefektető 1998 és 2006 között egyáltalán nem jött Magyarországra.

A külföldi tulajdonban levő vállalatok száma még egy darabig nőtt. 2001-ben érte el a 27 ezres szintet, és ez a szám azóta változatlan. Nem csak a darabszám stagnált, de megállt a külföldi tulajdonban levő vállalatok jegyzett tőkében mért részesedésének korábban megállíthatatlannak tűnő növekedése is.⁴ Így nem csoda, hogy tőkevonzás tekintetében versenytársaink közül többen megelőztek bennünket (11.3 táblázat). A második cezúra 2006-ban történt. Ebben az évben a felhalmozott FDI értéke Magyarországon az egy éves GDP 68%-ának felelt meg, ami a holland adatnál (71%) csak egy árnyalatnyival kisebb, míg az írek adatánál (67%) egy árnyalatnyival volt nagyobb.⁵ Ettől az évtől kezdve csökkent az éves tőkebeáramlás is. 2006-ban még 8 Mrd USD szinten volt, 2009-ben már a 3 Mrd USD-t sem érte el!⁶

3 Egy későbbi, 2008-as adatok alapján, ugyancsak az EBRD-ben készített összevetés még mindig azt a képet mutatta, hogy Magyarország és Szlovákia az éllovasa ennek a versenynek. Magyarország szempontjából ez a ketős verseny is kedvezően alakult, mert alig volt különbség a szlovák és a magyar adat között. Mickiewicz (2009).

4 Laki (2009).

5 Hunya (2008) 10. o.

6 A 2009-es adat előzetes becslés.

11.1 TÁBLÁZAT: A MAGÁNSZEKTOR RÉSZARÁNYA A GDP ELŐÁLLÍTÁSÁBAN, 1990–2006

Százalék)

	Csehszág	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia	Szlovénia	Észtország	Lettország	Litvánia	Bulgária	Románia	Onosország	Ukrajna
1990	10	25	30	10	15	10	10	10	10	15	5	10
1991	15	30	40	15	20	10	10	10	20	25	5	10
1992	30	40	45	30	30	25	25	20	25	25	25	10
1993	45	50	50	45	40	40	30	35	35	35	40	15
1994	65	55	55	55	45	55	40	60	40	40	50	40
1995	70	60	60	60	50	65	55	65	50	45	55	45
1996	75	70	60	70	55	70	60	70	55	55	60	50
1997	75	75	65	75	60	70	60	70	60	60	70	55
1998	75	80	65	75	60	70	65	70	65	60	70	55
1999	80	80	65	75	60	75	65	70	70	60	70	55
2000	80	80	70	80	65	75	65	70	70	60	70	60
2001	80	80	75	80	65	75	65	70	70	65	70	60
2002	80	80	75	80	65	80	70	75	70	65	70	65
2003	80	80	75	80	65	80	70	75	75	65	70	65
2004	80	80	75	80	65	80	70	75	75	70	70	65
2005	80	80	75	80	65	80	70	75	75	70	65	65
2006	80	80	75	80	65	80	70	75	75	70	65	65

Megjegyzés: A sátrózott kockák az adott évi maximumpozíciókat jelzik.

Forrás: EBRD Transition Report, különböző évek.

Van okunk feltételezni, hogy a tőkebeáramlás makroszinten mért lassulása összefügg azal is, hogy a hazai adottságok és a belső szabályozás diktálta kényszerek miatt a külföldi tőke alapján véve csak két ágazatba áramlott: a szolgáltatásokba és az iparba. Az építőiparnak és a mezőgazdaságnak szinte semmi sem jutott. Ez azután közelítő pontossággal vissza is tükröződik az egyes ágazatok teljesítmény-különbségében: az építőipar és a mezőgazdaság termelés növekedése jelentősen elmaradt a GDP átlagos növekedéséhez képest (11.4 táblázat). A privatizáció értékelésekor ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert **az iparban**, vagyis a magyar gazdaságnak abban a szegmensében, ahol a privatizáció szinte korlátozás nélkül és teljes mértékben végbement nem csak annyi történt, hogy a rendszerváltást követő időszakban a nemzetgazdasági átlagot meghaladóan növekedett a termelés, de **gyorsulás ment végbe a rendszerváltást megelőző két évtized átlagához képest is**. 1968 és 1989 között a magyar ipar (bruttó) termelése éves átlagban 3,5%-kal nőtt. Ehhez képest az 1989–2007 között mért 4,8%-os növekedés egyértelmű siker!

Miután az iparban a privatizáció és a külföldi tőke számára már gyakorlatilag nincs szabad tér, innen további növekedési impulzusokat nem lehet várni. Addig viszont, amíg a többi ágazatban nem változnak meg a politikai és jogi feltételek, egyre nagyobb jelentőséget kap a globalizációs folyamat másik oldala, a magyar tőke kivitele. Mint a 11.3 táblázatból is látszik, Magyarország e tekintetben jelenleg nem áll rosszul.

11.2 TÁBLÁZAT: A LEGNAGYOBB MAGYARORSZÁGI MŰKÖDŐ TŐKE BEFETETŐ CÉGEK ADATAI, 1989–2008

	Külföldi anyacég (Közismert hazai név)	Mo.-n befektetett friss tőke összesen, az újra befektetett profit nélkül, 1989–2009	Első Mo-i befektetés	Az első Mo-i befektetés éve	Első megjelenés módja: privatizáció vagy zöldmezős beruházás	Mo-i leányvállalatok /telephelyek száma	Teljes munkaidőben foglalkoztatott létszám (2009)
		Millió Euró	USD vagy Euró			db	fő
1	MagyarCom Holding GmbH (Matáv)	>1 000	1 727 M \$	1993	Privatizáció	10	10 809
2	E.ON AG	1 000	140 M Euró	1995	Privatizáció	20	5 236*
3	General Electric Co.	800	150 M \$	1989	Privatizáció	12	15 000
4	Daimler AG (Mercedes)**	800	800 M Euró	2008	Zöldmezős	1	2 500
5	Tesco Stores Ltd.	774	7 M Euró	1994	Zöldmezős	151***	20 359
6	GM Powertrain Holding B.V. (Opel, Saab stb.)	749	127 M Euró	1990	Zöldmezős	n.a.	635
7	Sanofi Aventis S.A.	600	75 M \$	1991	Privatizáció	3	2 390
8	Alcoa Inc.	563	21 M Euró	1993	Privatizáció	5	1 605
9	Hankook	535	535 M Euró	2006	Zöldmezős	1	1 200
10	Liberty Global Inc. (UPC)	400	n.a.	1998	Zöldmezős	n.a.	949
11	Coca-Cola Hellenic Bottling Company	350	n.a.	1991	Privatizáció	2	1 200
12	CP Holdings	255	40M Euró	1990	Privatizáció	8	7 500
13	Electrolux ABN	234	41 M Euró	1991	Privatizáció	n.a.	4 214
14	Electricité de France International (EdF)	>234	350 M \$	1995	Privatizáció	2	1 900
15	AIG/Lincoln	200	n.a.	1998	Zöldmezős	n.a.	n.a.
16	EnBW Energie Baden-Württemberg AG	170	150 M Euró	1995	Privatizáció	3	5 231
17	Robert Bosch GmbH	80	n.a.	1991	Privatizáció	10	7 500

Megjegyzések: * 2008 ** Folyamatban. 2011-re készül el. *** Üzletek száma.

Forrás: BBI, 2009. dec. 11. + saját gyűjtés

11.3 TÁBLÁZAT: AZ EGY FŐRE JUTÓ KÜLFÖLDI TŐKE (FDI) BEHOZATALA ÉS KIVITELE NÉHÁNY POSZTSZOCIALISTA ORSZÁGBAN, 2007

Állományi adatok (stock)	Behozatal	Kivitel	
		Euró/fő	
Észtország	8 416	2 980	
Horvátország	6 841	536	
Csehország	6 612	458	
MAGYARORSZÁG	6 600	1 238	
Szlovákia	5 900	185	
Szlovénia	4 000	2 277	
Bulgária	3 252	53	
Lengyelország	2 900	393	
Oroszország	2 000	1 692	
Románia	1 914	31	
Ukrajna	565	92	

Forrás: Saját számítások Hunya (2008) adatai alapján

11.4 táblázat: A növekedés ágazati összetevői és az FDI állomány megoszlása, 1990–2005

	GDP 2005. évi volumen index 1990=100,0	GDP évi átlagos növekedés 1990–2005 Százalék	GDP-hez való hozzájárulás 2005-ben Százalék	A nem-rezidensek magyarországi közvetlen tőkebefektetéseinek (FDI) állománya 2005 végén Százalék
Mezőgazdaság, vad-,erdő- halgazdálkodás	105.8	0.3	3.6	0.4
Építőipar	125.0	1.3	4.2	0.9
Ipar	152.4	2.5	21.7	45.6
• Feldolgozóipar	n.a.	n.a.	19.0	41.4
• Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	n.a.	n.a.	2.5	4.2
• Bányászat	n.a.	n.a.	0.2	0.1
Szolgáltatások összesen	n.a.	n.a.	49.6	51.2
• Kereskedelem, javítás	n.a.	n.a.	9.4	11.7
• Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	n.a.	n.a.	1.4	0.8
Kereskedelem, javítás, szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás	100.8	0.0	10.8	12.4
Pénzügyi tevékenység	n.a.	n.a.	4.0	10.3
Ingtatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	n.a.	n.a.	14.7	18.0
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	136.8	1.9	6.6	10.1
Nem-rezidensek ingatlanvásárlása Mo.-n	n.a.	n.a.	n.a.	1.7
Egyéb szolgáltatások	n.a.	n.a.	n.a.	0.6
Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	n.a.	n.a.	7.5	n.a.
Oktatás	n.a.	n.a.	4.9	n.a.
Egészségügyi, szociális ellátás	n.a.	n.a.	4.0	n.a.
Egyéb közösségi és személyi szolgáltatás	n.a.	n.a.	3.7	n.a.
Nemzetgazdaság összesen (GDP)	133.0	1.7	100.0	n.a.

Megjegyzés: Az adathiány fő oka, hogy a KSH nemzeti számlái és az MNB fizetési mérleg statisztikái eltérő ágazati aggregációkat használnak. Az FDI adatok 2005. évi, euróban számolt állományi adatok alapján. Nemzetgazdaság összesen = 46,7 Mrd Euró.

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 2007; MNB (2007) 44. o.

Társadalmi hatások. Vannak a privatizációnak nehezen, vagy egyáltalán nem kvantifikálható eredményei is. Magyarországon két évtized alatt nemcsak a tulajdonviszonyok alakultak át, a privatizáció átforgatta a vállalatban belüli viszonyokat is, s a folyamat kiterjedtsége következtében alapvetően átrendeződtek az egyes társadalmi csoportok jövedelmi és vagyoni arányai. Az újonnan kialakult, 50 ezer főre becsülhető⁷, valódi vállalkozói-tulajdonosi réteg mellett, megjelent egy százezres nagyságrendű menedzseri-középvezetői réteg, amely túlnyomó arányban bérből- és fizetésből él ugyan, de vagyoni és jövedelmi pozíciója mind abszolút, mind relatív értelemben sokkal kedvezőbb, mint a rendszerváltás előtt volt. Ma ez a két csoport alkotja

7 Pitti (2005) számításai szerint a 274 ezer hazai érdekeltségű, nem-pénzügyi társas vállalkozás tulajdonjoga 50-52 ezer természetes személy kezében összpontosul, vagyis egy-egy tulajdonos átlagosan 4-5 vállalkozásban érdekelt. id. mű 39. o.

a magyar társadalom *tágabb* értelemben vett gazdasági elitjét.⁸ Egy részük csak a magángazdasághoz kötődik, sokan azonban még féllábbal benne vannak az állami szférában is. Egy részük csak munkavállalója egy-egy transznacionális cégnek, míg mások a bankigazgatói, vállalatvezetői vagy ügyvédi pozíció megtartása mellett, saját cégbirodalmat is működtetnek, jelentős termőföld, erdő és ingatlanvagyonnal bírnak.

A *szűkebb* értelemben vett gazdasági elitbe 100–150 sikeres nagyvállalkozó tartozik. Szemben a közvélekedéssel többségükről egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben igazolható, hogy a privatizáció, vagyis az állami vagyon első kézből történő megvásárlása útján gazdagodtak meg.

Vannak azután százezerszámra olyan cégtulajdonosok és egyéni vállalkozók is, akik élethelyzetüket tekintve, inkább az alkalmazotti kategóriába tartoznak (színészek, újságírók, fordítók, programozók, őrzővédő cégek emberi stb.). De még ezek az ún. kényszervállalkozók is betagozódtak az új társadalmi rendbe, megértették a piac logikáját, megtanulták szabályait. Mindez együttvéve **elégséges volt a polgári középosztály kialakulásához és fennmaradásához.**

8 Szalai (2001) fontosnak tartja a *szűkebb* értelemben vett gazdasági elit fogalmának használatát is. Az ő becslése szerint a rendszerváltást követő első évtized után ehhez a tágabb körhöz kb. 3900 fő tartozott. Bő 90%-uk politikus, államigazgatási tisztviselő, illetve menedzser. Szerinte a nagyvállalkozók száma kb. 300. (id. mű 22. o.).

11.2 A PRIVATIZÁCIÓ TÉNYLEGES ÉS LÁTSZÓLAGOS VESZTESEI

„Ami lezajlott, nagyon hasonlít ahhoz – részét képezte annak –, ami Ózdtól Nagybányáig a «béketábor» számtalan ipari központjában történt. A szocializmus tömegével hozott létre egyszerű tömegtermelő munkahelyeket, amelyeket a rendszerváltás után pillanatok alatt söpört el a nemzetközi verseny szele, nem hagyva ott mást, mint a korábban odacsábított, legegyszerűbb munkára befogott embertömeget. E réteg tagjai elsősorban nem a saját tudatlanságuk árát fizetik meg most – annak a szocializmusnak a terhét nyögik, amelyik a kistulajdon lerombolásával és a vállalkezési hagyomány és családi tőkefelhal mozás megtörsésével megnehezítette egy őket is alkalmazni képes gazdasági struktúra kialakulását.”

Köllő János (2009)⁹

A méltányosság is úgy kívánja, hogy e könyv utolsó fejezetében előbb azokról a százezrekről beszéljünk, akik bármikor is úgy érezhették, hogy ők a privatizáció vesztesei. Kenyérkereső, családfenntartó emberek százezreiről van szó, akik a rendszerváltást követően teljesen váratlanul, akaratuk ellenére rosszabbul fizető állásokba, munkanélküliségbe, korai nyugdíjazásba vagy rokkant státuszba kényszerültek (←8.5.2). Meg azokról az 1989 után iskolába került fiatalokról, akik szüleik élettapasztalata alapján okkal gondolták azt, hogy a 8 osztályt jó-rossz eredménnyel elvégezve, különösebb erőfeszítés nélkül is biztosan fognak kapni munkát valamelyik környékbeli nagyüzemében vagy tsz-ben, vagy akár Budapestre ingázva – és mégsem kaptak.¹⁰ Emberileg teljes mértékben érthető, hogy közülük sokan mindezért a privatizációt, illetve a privatizációt leveleznylő kormányokat hibáztatják. Valójában azonban ez csak annyiban igaz, hogy a privatizáció a rendszerváltás elválaszthatatlan része, feltétele volt. **A változások azokat is súlyosan érintették vagy érinthették, akik olyan munkahelyen dolgoztak, ahol a privatizáció szóba sem került.** Ha a szocialista rendszer nem 1989-ben, hanem csak 10 évvel később omlik össze, akkor azok, akik 1989-ben még csak 50 évesek voltak, nyugodtan végigdolgozhatták volna életpályájukat a szénbányában, a kohászati üzemben, a textilgyárban, a hadiüzemben¹¹ vagy éppen-séggel a Magyar Néphadsereg-nél, a határőrség-nél, a rendőrség-nél vagy a titkosszolgálatok-nál.¹²

⁹ Id. mű 37. o.

¹⁰ Köllő (2009) becslése szerint 1990 és 2005 között a 25-64 éves korosztály aktivitása 73-74%-ról 65%-ra csökkent (id. mű 30-31. o.). Ebben természetesen az évről-évre felnövl, munkát kereső korosztályok adatai is benne vannak.

¹¹ Amerikai becslések szerint 1988-ban Magyarországon kb. 30 ezer fő dolgozott főként katonai profilú vállalatok-nál. Pár évvel a rendszerváltás után ezek a munkahelyek már mind megszűntek. <http://hu.wikipedia.org/wiki/COCOM-lista>, 2009. aug. 16-i letöltés.

¹² A Magyar Néphadsereg békelétszáma közvetlenül a rendszerváltozás előtt 107 ezer fő volt. 2009-ben az – átalakult – Magyar Honvédség létszáma 25 ezer fő alatt volt. Hasonló arányú változások történtek a rendőrség-nél és a titkosszolgálatok-nál is. Az EU-csatlakozás nyomán, 2007 decemberében szűnt meg a Határőrség, mint önálló szervezet, amely korábban több mint 10 ezer embernek adott életre szóló munkalehetőséget.

De az ország egészének jövője szempontjából az oksági láncolat sokkal bonyolultabb, mint ahogyan azt maguk a változás vesztesei és sok jó szándékú elemző gondolja.¹³ Ha van igazság abban, hogy Magyarországon 2010-ben hatalmas szakadék tátong a mélyszegénységben élők és a társadalom többsége között – s efelől e sorok írójának sincs kétsége –, abból még nem következik, hogy

- ez az 1989-et követő évtizedek fejleménye,
- a különbség nemzetközi mércével és kirívó lenne,
- ezek a különbségek a privatizáció miatt alakultak ki.

Ha a társadalmi egyenlőtlenségek mérésére a leginkább elterjedt, standard mérőeszközöket használjuk, akkor meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy a 21. század első évtizedének közepén a magyar adatok az egyenlőtlenségek növekedése ellenére is normálisak – az átlagnak megfelelőek – voltak. Így például a Gini koefficiens értéke nálunk 30% volt: hajszálra annyi, mint az OECD-átlag, egy árnyalattal magasabb, mint Franciaországban vagy a skandináv államokban, de alacsonyabb, mint Németországban, Ausztriában. A szegénységi küszöb érték alatt élők aránya nálunk 7% volt – és ez is alacsonyabb, mint a német, osztrák adat, illetve az OECD átlag (10%).¹⁴ Ha Magyarországot a többi poszt szocialista országgal hasonlítjuk össze, akkor sem mondható kiugrónak a magyar adat (11.5 táblázat).

11.5 TÁBLÁZAT: ORSZÁGON BELÜLI, ÁTLAGOS JÖVEDELEMKÜLÖNBSÉGEK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN, 2005

Jelentős különbségű országok	A felső és az alsó decilis hányadosa	Viszonylag kis különbségű országok	A felső és az alsó decilis hányadosa
Grúzia	12,46	Szlovákia	4,71
Moldova	12,05	Csehország	4,95
Oroszország	11,00	Szlovénia	5,20
Észtország	10,46	Belarusz	5,44
Üzbegisztán	9,77	Ukrajna	6,22
Lengyelország	8,29	MAGYARORSZÁG	6,80
26 poszt szocialista ország átlaga	7,78		

Megjegyzés: Magyarország esetében a háztartások felső 10%-a jövedelmek 23,83%-ával rendelkezett, míg az alsó 10% 3,51%-kal. A táblázatban szereplő adat e két szám hányadosa. Forrás: Milanovic - Ersado (2008) Annex 1.

Mint azt már e könyv elején is (← 1.4.1) megpróbáltam világossá tenni, a jövedelem-különbségek növekedése, a magyar társadalom kettészakadása, a tömeges állásvesztés, az elszegényedés, a társadalmi kirekesztődés, nem a privatizáció, hanem nagyobb részt a 80-as évek elejétől, világszerte egyre gyorsuló deindusztrializáció és globalizáció következménye. **Az intézményszerű privatizáció csak felgyorsította az így is, úgy is elkerülhetetlen átalakulást.**¹⁵

- 13 Szalai Erzsébet (2009) szerint – például – „ma már közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy egzisztenciáját tekintve a társadalom kétharmada a rendszerváltás vesztese, és csak legfeljebb öt-tíz százalék az, amely az egyértelmű nyertesek közé sorolható.”
- 14 Az adatok forrása OECD (2008). A Gini-együttható egy olyan index, amely összehasonlítja a tényleges jövedelem eloszlását a teljes jövedelem skálán egy olyan elméletileg ideális elosztás mellett, melyben mindenkinek azonos jövedelme van (Gini = 0 százalék). A 100 százalékos Gini érték azt jelenti, hogy egy fő kapja az összes jövedelmet. A szegénységi küszöböt ebben a kiadványban az 1 főre jutó medián jövedelem 50%-ában határozták meg.
- 15 Faluhelyen tovább súlyosbította a helyzetet – különösen a romák számára –, hogy az ipari és szolgáltató cégek privatizációja időben egybeesett az állami kényszerek és támogatások útján fenntartott, állami gazdaságokra és termelőszövetkezetekre épített hazai agrár-modell összeomlásával.

Az pedig, hogy az állásukat veszített, alacsonyán képzett, írni-olvasni alig tudó emberek jelentős hányada később sem tudott elhelyezkedni, az egyfelől a szocializmus évtizedeinek máig tartó hatásának következménye – mint, ahogyan azt e fejezet elején a Köllő Jánostól átvett idézet is magyarázza –, másfelől pedig az újonnan kiépült adó- és járulérendszer, a minimálbér szabályozás, a szociálpolitika és általában a munka világára vonatkozó szabályok alkalmatlansága miatt történt.¹⁶ Köllővel egyetértve, legfeljebb annyit állapíthatunk meg némi rezignációval és keserű öniróniával, hogy ezen keretek között Magyarország – akárcsak a többi, közép-kelet-európai posztszocialista ország – foglalkoztatási szempontból túlmodernizálttá vált. A megszűnt régi munkahelyek nyomában jobbára olyanok jöttek létre – mind a nagyvállalati, mind a kisvállalati szektorban –, melyek tulajdonosai nem tudnak és nem is akarnak bajlódni az írni-olvasni alig tudó, fegyelemhez, előzékenységhez, udvariassághoz, szolgáltatói „alázathoz” nem szokott potenciális munkavállalókkal. Dél-Európában vagy Latin Amerikában az aluliskolázott, alulképzett munkaerő is tud munkát találni – nálunk alig.¹⁷

Jóllehet, ma már erre kevesen emlékeznek, de mégis tény, hogy az empirikus magyar szociológia és szociográfia kiválóságai – Havas Gábor, Solt Otília, Vitányi Iván és sokan mások – már a rendszerváltás *előtti* években kemény szavakkal ecsetelték a magyar társadalom „végletes kettéhasadás(át) egy európai mércével mérhető, rendezett életformájú, stabil egzisztenciájú, konzolidált többségre, és egy zárványhelyzetben rekedt, ázsiai állapotok között élő, szívósan újratermelődő, tanulatlan-képzetlen kisebbségre”. Mindazok a konfliktusok, amelyek 2009-ben jelentős mértékben betöltötték a média nyilvánosságot (pl. területi egyenlőtlenségek, leszakadt települések, atomizált társadalom, gyenge szolidaritás, kirekesztettség, a városi, lumpenizálódó szegények körében terjedő fasisztoid ideológiák) valójában már a 80-as évek végén megfigyelhetők voltak, s a fentebb említett szerzők szó szerint ezeket a fogalmakat használták a problémák leírására.¹⁸

Az elmúlt két évtizedben született minden mértékadó elemzés azt bizonyítja, hogy a népesség egészét tekintve a jövedelmi és vagyon pozíciók megoszlása szempontjából ma Magyarországon nem az a meghatározó, hogy a rendszerváltást követően kinek sikerült tulajdonhoz jutni, s kinek nem, hanem az, hogy kinek volt, van és lesz módja közép- vagy felsőszintű képzést kapni.¹⁹ Egészen nyersen fogalmazva: **nem a vagyon, hanem a képzettség hiánya vezet egyenes úton a tartós munkanélküliséghez, a tartós szegénységhez, a rossz egészségi állapothoz és végül a méltatlanul korai elhalálozáshoz.** Ez a tanulság sovány, semmire sem jó vigasz ez az esélyegyenlőség javítására egyre kevésbé képes magyar iskolarendszer rendszer áldozatainak, de megtanulható lecke az elemzők, az ország jövőjéért felelős minisztériális apparátusok és politikusok következő nemzedéke számára.

16 Köllő (2009) 77. o.

17 Mihályi (2008) 47-50. o.

18 A szó szerinti idézet forrása az SZDSZ (1989) ún. Kék könyve, amely a „Rendszerváltás programja” címet viselte (60.o.) A 61-62. oldalakon található a zárójelben felsorolt jelenségek rövid ismertetése. De nemcsak az SZDSZ liberális szakértői látták így a helyzetet. A szocialista Vitányi Iván (1985, 1989) ugyanezt a jelenséget – vagyis az ország kettészakadását – „egyharmadország” megnevezéssel tárgyalta könyveiben és tanulmányaiban.

19 A kvantitatív elemzések közül ld. elsősorban Kertesi (2005), Szalai (2007), Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal (2008), Köllő (2009) munkáit.

11.3 A PRIVATIZÁCIÓ NYERTESEI

*„Nagypapa, hol voltál,
amikor a gyárakat osztogatták?”*

Egy ÁVÜ-s privatizátor²⁰

11.3.1 A veszteség is nyereség ...

A privatizáció szempontjából felesleges kiadások és az elmaradt haszon csak a költségvetés, az adófizetők számára jelentettek veszteséget – az ország egésze szempontjából nem feltétlenül. A felesleges tranzakciós költségek, az arbitrázs-lehetőségek tálcán kínálása különféle üzleti csoportoknak, társadalmi rétegek – ugyanis szükségképpen nyereség a magángazdaság szereplőit, a befektetők és a közvetítők számára. Az 1990 óta végbement átalakulási folyamatnak – s ezen belül a privatizációnak – éppen az volt a célja, hogy a nemzetgazdaságban visszaszoruljon az állami tulajdon, és teret nyerjen a magántulajdon. Paradox módon, a privatizáció önnön veszteségeivel is ezt a célt szolgálta – ideértve akár az összes privatizációval összefüggő korruptciós ügyletet is (←9.5).

Képszerűen mindezt talán a homokóra működéséhez hasonlíthatjuk – persze nem percekben, hanem években mérve az összes homokszemcse átfolyásához szükséges időmennyiséget. A homokóra zárt rendszer, amelyből a homokszemcsék nem tudnak kikerülni. Természetesen ezzel a szigorúsággal a nemzetgazdaságban nem tud érvényesülni az anyagmegmaradás törvénye – az átalakulások, végelszámolások, felszámolások közepette bizonyos vagyontömeg kétségtelenül elvész, s mindig fennáll a veszélye annak is, hogy a vagyon egy része visszahozhatatlanul külföldre kerül –, de nagyjában-egészében mégis igaz, hogy minden, ami az állam szempontjából vagyonszűkülés, az a magángazdaság szempontjából nyereségnek tekinthető.

Miközben könyvünkben több helyütt is nagy nyomatékkal hangsúlyoztuk, hogy a „népi kapitalizmus” modelljének minden nemű és fajtájú alkalmazása²¹ a hazai körülmények között alapvetően **járadékvadászattá** silányult, és közgazdasági értelemben egyáltalán nem járult hozzá a tulajdonosi paletta szélesítéséhez, annak a jelentőségét sem kívánjuk lebecsülni, amit ez a járadékvadászat szociológiai-politikai értelemben mégis biztosított. A járadékvadászat, legalább az első évtizedben, nagyban hozzájárult a társadalmi béke, s így közvetett módon a gyors privatizáció fenntarthatóságához.

11.3.2 Az új tulajdonosok

Könyvem zárógondolataként nem kerülhető meg az állásfoglalás abban a kérdésben, hogy vajon jó tulajdonosok kezébe került-e az állami vagyon? Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre akkor lehet meggyőző módon válaszolni, ha a privatizált vagyont két részre osztjuk, és a választ külön-külön adjuk meg. Az első csoportba kerülnek azok a kis- és középvállalatok, amelyek

20 Visszaemlékezéseiben az *Agrobank* ügyében elhíresült Kovács Mihály adja ezeket a szavakat az ÁVÜ egyik néven nem nevezett tisztviselője szájába. Kovács (2003) 301. o.

21 Például a kárpótlás, a KRF, az MRP, az MBO, az alkalmazotti részvényjuttatás, az állami lakásvagyon kvázi-ingenyes átadása a bérlőknek stb.

íránt sem 1990-ben, sem később nem volt számottevő külföldi érdeklődés, s amelyeket ennek következtében a hazai vállalkozók szereztek meg, míg a második csoportba a „kemény mag” azon cégei tartoznak, amelyek potenciálisan már 1990-ben is nagy értéket képviseltek, amire már akkor is volt érdeklődés, s amelyek túlnyomó része már 1996 végére külföldi befektetők tulajdonába ment át.

Kis- és középvállalatok privatizációja. Meggyőződésem, hogy a kis- és közepes méretű magyar vállalatok nagyjában-egészében megfelelő kezekbe kerültek. Annak a hazai vállalkozó rétegnek, amelyik ezeket a cégeket megszerezte nincs és 1990-ben sem volt váltó garnitúrája. Nem hiszem, hogy a „nyertesek” mellett lett volna 1989-ben Magyarországon egy számottevő méretű, vállalkozói képességekkel és elszántsággal rendelkező *másik* csoport, amely nem jutott versenyhez. 1989 óta – ha az előprivatizáció és a decentralizált értékesítéseket is figyelembe vesszük több tízezer privatizációs tranzakció történt.²² Itt a nagy számok törvénye érvényesült, a folyamat a normális eloszlás szabályai szerint ment végbe: néhány kiugróan sikeres és néhány szembeszökően rossz tranzakció a széleken, s temérdek átlagosan eredményes, átlagosan korrekt a középmezőnyben.

1989-ben a privatizációs verseny mindenki számára nyitva állt, aki vállalta a vállalkozói szereppel járó összes kockázatot – ideértve a tönkremenés, a szívinfarktus, a börtönbe kerülés és a maffia-leszámolásokban kiosztásra kerülő halálos lövedékeket is. Az állami vagyongazdálkodók fokozatosan szélesítették a kedvezmények körét: 1992 táján már 75 M Ft készpénz is elegendő volt ahhoz, hogy valaki megvásároljon egy 1 Mrd Ft értékű vállalkozást. Másrészt fogalmazva, ez a konstrukció több mint 90%-os árkedvezményt jelentett. Szociológiai értelemben ugyanahhoz a hazai vállalkozói körhöz került volna a kis- és középvállalati vagyon, ha az állami vagyongazdálkodók más elveket, más értékesítési technikákat alkalmaztak volna.

A „kemény mag” privatizációja. Kevés kivételtől eltekintve, nagy értékű vállalataink mára már mind gazdára találtak. Azokon a területeken, ahol négy évtizeden át monopóliumok működtek, sikerült valódi versenyt teremteni. Az új tulajdonosok szinte minden esetben nagy nyugati transznacionális társaságok lettek. Könyvem számos helyén igyekeztem sokféle megközelítésből a mellett érvelni, miért jó Magyarország hosszú távú érdekei szempontjából, hogy ez így történt.

Egészen bizonyos, hogy az egyes iparágak specialistái, amíg élnek vitatkozni fognak azon, hogy nem lett volna-e jobb, ha *x* befektetői csoport helyett *y* szerzett volna tulajdont Magyarországon. Nem hiszem, hogy ilyen típusú kérdésekre valaha is lehet végérvényes, mindenki számára elfogadható választ adni. A fontos az, hogy ezekben a monopolizált ágazatokban megszűnt az állami tulajdon, általánossá vált, vagy legalábbis is kialakulóban van a verseny. A ma megfigyelhető-leírható erőviszonyok három vagy öt év múlva megváltoznak. Új szereplők, új érdekek fognak megjelenni. A privatizációval „csak” annyi történt, hogy a nemzeti határokat nem ismerő verseny szelleme kiszabadult a palackból – és ez a lényeg.

A fentiekből következően elégséges alapunk van ahhoz, hogy Magyarországra vonatkozóan visszautasítsuk a kelet-európai privatizációkkal kapcsolatos korai értékelésének azt a központi gondolatát, miszerint a „privatizáció = nomenklatura privatizáció”²³. A privatizáció nyomán

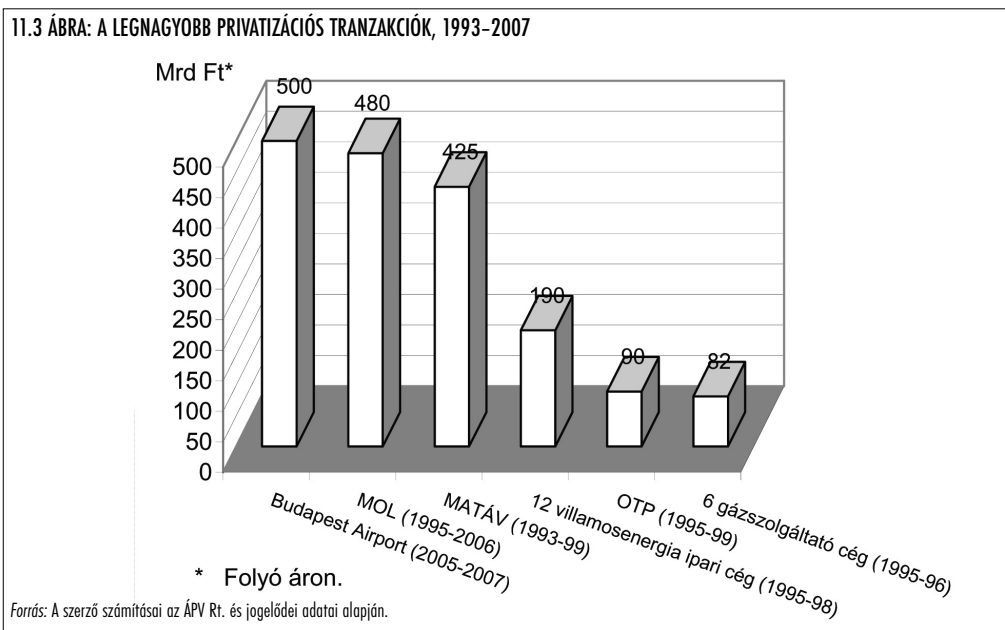
22 Pontos számok csak a szerződésekre vonatkozóan ismeretesek. Eszerint az ÁPV Rt. és jogelődjei 2004 végéig közel 28 ezer szerződést kötöttek. Ebből mintegy 9000 közvetlenül privatizációs szerződés (5700 elő-privatizációs + 2100 „nagyprivatizációs” + 1200 ingatlanértékesítés). Mészáros–László (2005) 701. o.

23 Hankiss (1989).

Magyarország nem lett néhány százmilliárdos és több millió koldus országa. A bukott rendszer legfelsőbb és legszűkebb politikai elitje, illetve az 1989 előtti nagyvállalatok elsőszámú vezetői végeredményben nem tudták megszerezni maguknak ezeket a legértékesebb állami cégeket.

Egyébként – úgy tűnik – ez sem magyar specialitás. **Vezető pártfunkcionáriusból vagy szocialista nagyvállalat első számú vezetőjéből milliárdosnak lenni más posztoszocialista országban sem sikerült senkinek.** Még azokban az országokban sem, ahol a „kemény mag” vállalatai a privatizáció során hazai oligarchák kezébe kerültek (pl. Oroszország, Ukrajna). A mai oligarchák túlnyomó többsége ugyanis – már csak életkora okán is – 1990 előtt ismeretlen és/vagy jelentéktelen szereplője volt országának.²⁴

Másfelől nem szeretném elhallgatni azt a korábban már részletesen kifejtett aggodalmamat, hogy a legértékesebb társaságokat (11.3 ábra) magasabb áron, a nemzetgazdaság szempontjából sokkal jobb feltételekkel is el lehetett volna adni.

A Mol és a szállodaipar felének (*Danubius, HungarHotels*) aprópénzért történő eladása, a *Malév* körüli szerencsétlenkedések, a villamosenergiái-lobby másfél évtizedes szabotázsza vagy az *Antenna Hungária* eladásának 1995. évi blokkolása bizonyosan felkerül majd a magyar gazdaságtörténet által is számon tartott kudarcok listájára. Ráadásul a fentebb idézett esetek egy részében nem csak ott érte veszteség a magyar államot, hogy elmaradt vagy alacsony volt a privatizációs bevétel, hanem azzal is, hogy indokolatlanul magasak maradtak a termelési költségek, amelyek azután beépültek az árakba is. A félig-privatizált villamosenergia-iparban – például – a veszteségek azáltal keletkeztek, hogy csak a magántulajdonban álló erőművek és áramszolgáltatók számolhattak el normális nyereségtartalmú árat, az állami erőművek és a végül állami tulajdonban maradt MVM-központ legalább egy évtizeden át afféle fejős tehén-

24 Aslund (2005), Kolosi–Szelényi (2010).

ként kénytelen volt lemondani a profitról annak érdekében, hogy az átlagos áram ár emelkedése fékeződjön.

A privatizációs apparátusok és a mindenkori magyar kormány védelmében persze mondhatjuk, hogy Magyarország nincs egy súlycsoportban az alkuk során velük szembenálló multinacionális nagyvállalatokkal és egyedi nagybefektetőkkel. Ezek a cégek olyan hatalmasságok – mondhatni: szumóbirkózók –, akik tőkében, professzionalitásban sokszorosan nagyobb erőt tudnak megmozgatni, mint a magyar privatizációs apparátusok. Ezen a tényen nem lehet változtatni. Mint ahogyan az is a megváltoztathatatlan realitásokhoz tartozik, hogy a transznacionális cégek egymás közötti globális versenye és együttműködése a magyar gazdaság tulajdoni viszonyait is meghatározza.

E sorok írásakor – 2010 elején – elmondható, hogy a kemény maghoz tartozó cégek többsége képes volt meggyőző módon és mértékben javítani a működés hatékonyságát, a szolgáltatás színvonalát, és most már működik az árverseny is. De vannak fontos ellenpéldák, azaz rosszul működő privatizált nagyvállalatok is. Hogy ez miért van így, arról kevés általánosítható információval rendelkezünk. Vélhető, hogy részben kultúrák konfliktusáról van szó. A külföldi tulajdonosok és a hazai menedzsment konfliktusait a szokásos „ügynök-megbízó” ellentétén túl, még az is terheli, hogy külföldiek és magyarok kölcsönösen nem értik egymást. Feltehetően szerepe van a vártnál kisebb hatékonyság-javulásban a hazai kulturális tőke hiányának is, annak hogy a magyar gazdaság kemény magját a hazai környezetben magyar vezetők működtetik, s ebben a körben a nagy rendszerek működtetéséhez szükséges kooperációs készség – melynek fontosságát Fukuyama (1997) is hangsúlyozza –, még mindig nem alakult ki. Nyilván sokat árt a vállalati szintű hatékonyság javulásnak az is, hogy a kemény mag cégeinek többségét több lépcsőben értékesítettük, s így akár 6-8 éven át is fennmaradhatott a vegyes tulajdonlással összefüggő bizonytalanság, az ellenérdekű tulajdonosi felek civódása, a „közös felelőtlenség”.

Nézzünk azonban szét Kelet-Európában! Nem kétséges, hogy a „kemény mag” privatizációjában mindenkit megelőztünk. A 90-es évtized közepén mindenkinél előbbre tartottunk a szabályozás területén, előbbre jártunk a tranzakciókban, előbbre voltunk az új struktúrák konszolidációjában. Azóta a többiek utolértek és lényegében ugyanazt az utat járták be. Ma sincs ellenpélda arra, hogy lett volna más és jobb megoldás!

11.3.3 A magyar nagytőke szerepe a privatizációban

Magyarok, ex-magyarok és nem-magyarok. 1989 előtt arra nem gondolt senki, hogy a szocialista tervgazdaság romjain épülő piacgazdaságban a legeredményesebb nagyvállalkozók javarészt olyan ex-magyarok lesznek, akik Amerikából, Nyugat-Európából vagy éppenséggel Erdélyből települtek át Magyarországra, s akik meggazdagodásukat éppen külföldi tapasztalataiknak és

JOBB LETT VOLNA...

Halála előtt nem sokkal, Kemény István, a magyar szociológia kiemelkedő alakja tömören és nagyon találóan fogalmazta meg az utókor ítéletét e tárgyban: „Jobb lett volna, ha Magyarországon az elmúlt 17 év úgy zajlott volna, hogy a magyar vállalkozók által féltetett pénzekből lehet kapitalizmust csinálni, de kiderült, hogy amit félre tudtak tenni, az nagyon kevés, és kiderült, hogy ennek a rétegnek sem a szakértelme, sem a mentalitása nem volt megfelelő, ezt Magyarországon nem lehetett megszerezni.”²⁵

25 Ld. a Laky Teréz (2008) emlékkötetben, 236 o.

kétlaki státuszuknak köszönhatték (← 8.3.2). Ezek a külföldről hazatért vállalkozók sokkal jobb teljesítményt nyújtottak, mint azok, akik az 1970-es évek második felétől kezdve a hazai második gazdaságban működtek.

Az pedig csak az egykori titkosszolgálati listák kiszivárgásakor, 2005 elején vált sejthetővé, hogy a külföldről 1989 után visszatért magyar üzletemberek egy része valójában a magyar titkosszolgálatok **külföldön dolgozó ügynöke** volt.²⁶ Az ő rendszerváltás utáni üzleti sikereik részben ezekkel a régről ápolttal kapcsolatokkal is összefüggtek. Az is nagyjából sejthető, hogy ezek az emberek, akik 1945-öt követően a legkülönbözőbb időpontokban és a legkülönbözőbb módokon hagyták el Magyarországot, azzal a megbízással telepedtek le külföldön, hogy vállalkozásokat indítva, beépülve az ottani üzleti életbe, megszerezve az adott ország állampolgárságát, ipari és katonai kémkedést folytassanak Magyarországra és az egész szocialista tábor számára, segítsenek a COCOM-lista kijátszásában (← 1.1.3), szabadon felhasználható pénzeszközöket „termeljenek” a magyar titkosszolgálatok számára és általában segítsék az alkalmanként kiutazó titkos ügynököket.²⁷ Magától értődőnek tűnik, hogy ezek a vállalkozók kaptak Budapestről némi anyagi támogatást az induláshoz, és az is feltételezhető, hogy az 1989-et követő politikai átrendeződés és zűrzavarok során ők többé-kevésbé okkal és joggal tekintették immár saját magánvagyonuknak mindazt, amit az évek, évtizedek során a saját nevükön, *vagy joint venture*ként regisztrált vegyes vállalatokban felhalmoztak. Tíz-húsz évvel később, ilyen anyagi és kapcsolati háttérrel hazatérve Magyarországra, 1990 táján már komoly üzleti vállalkozásokba lehetett fogni, illetve folytatni lehetett a külföldön már elkezdett vállalkozást. Hasonlóképpen szoros kapcsolata lehetett a magyar és más baráti titkosszolgálatokkal számos nagyvállalat vezetőjének (pl. a külkereskedelem területén, az elektronikai iparban, a számítástechnikában, a telekommunikációban és egyes pénzügyintézeteknél²⁸). Közülük sokan 1989 után átmentek a magánszférába, és ott gazdagodtak meg, de nem kevesen voltak azok, akik a helyükön maradtak, és menedzseri pozícióból tettek szert számottevő vagyponrra, befolyásra.²⁹ De mindez ma még egy megíratlan történet, s lehet, hogy még további éveket kell várni a nevek és az összefüggések megismeréséig.

Egyáltalán nem volt előre látható, hogy a rendszerváltás után a legnagyobb magyarországi magánvagyonnal rendelkező üzletemberek egy része „százszázalékos” külföldi lesz.

1. Hosszú időn át a leggazdagabb Magyarországon élő üzletember az egykori szovjet gázipari minisztérium volt funkcionáriusa, Megdet Rahimkulov volt. Az 1996-ban Budapesten megtelepedett **orosz** mágnás először a Gazprom cég képviselőjeként lett fontos szereplője a magyar gazdaságnak. 2007 végén viszont – családi vállalkozásain keresztül – már 100%-ban

26 Azért a sejtés kezdettől fogva benne volt a levegőben. Ld. Köllő [1990], idézve (← 3.2.2).

27 Sok tekintetben azonban bonyolítja és árnyalja a képet, hogy a 70-es és 80-as években külföldre – elsősorban az Egyesült Államokba – kitelepült magyar állampolgárok egy része közönséges bűnöző volt, akik a magyar igazságszolgáltatás elől menekültek, és kint is bűnöző életmódot folytattak. A magyar rendőrség ilyenek tekintetében – például – az ún. Los Angeles-i maffiát. Az Amerikába kitelepülők másik része azonban – köztük kisebb bűncselekményeket elkövetők is – a magyar hatóságok és/vagy az FBI támogatásával érkeztek, azzal a céllal, hogy beépüljenek az elsőként említett körbe. Dezső (2006)

28 Ebben az összefüggésben különösen az MNB által tulajdonolt bécsi CW Bank kapcsán jelent meg sok információ az Orbán-kormány időszakában (← 6.9.14).

29 A Magyar Posta ilyen formájú érintettségéről ld. HVG, 2007. ápr. 7. Szaktörténések szerint kb. 200 ezerre tehető a szocializmus 40 éve alatt beszervezett ügynökök száma. Ezek túlnyomó része – természetesen – az országban belül tevékenykedett. Ld. Varga L. nyilatkozatát www.index.hu, 2009. febr. 5.

tulajdonolta az egykor Gazprom-alapítású *ÁÉB* bankot, egy időben meghatározó részesedése volt a *Borsodchemben*, a *Zalakerámiában*, 5-10%-ot birtokolt az *OTP*-ben és a *Mol*-ban stb. Így hihetőnek tűnik az a nyilatkozata is, melyben saját magyarországi vagyonát 2005 végén 200 Mrd Ft-ra taksálta. Ehhez képest az akkori második helyezett, Csányi Sándor magánvagyonra szinte szerénynek tűnt (kb. 60 Mrd Ft). 2008-ban Rahimkulovnak elege lett Magyarországból: visszaköltözött Oroszországba, vagyonának itt maradt, kisebb részét Magyarországon felnőtt gyermekeire bízta.³⁰

2. Egy évtizeddel Rahimkulov után egy **ukrán** üzletember, Dmitrij Firtas jelent meg a magyar energiapiacra, és hamar ő is fontos piaci pozíciókat szerzett. Egyebek között gáz nagykereskedelmi céget működtetett és Nyírtasson új, gáztüzelésű erőmű építésébe kezdett.³¹ Az ő szerencsecsillaga 2009-ben hanyatlott alá – lehet, hogy minden magyarországi vagyonát elvesztette (←6.2.4).³²
3. Az **osztrák** állampolgárságú, **angol** üzletember Bernard Schreier 1989 óta tevékenykedik Magyarországon: egyebek között ő a Danubius hotellánc meghatározó tulajdonosa.
4. A Richter 25%-os csomagját, vagyis egy több mint 230 Mrd Ft névértékű pakettet megvásárolni kívánó **lengyel** milliárdosról, Jerzy Starakról csak 2007 októberében lehetett először hallani Budapesten. Akkor úgy tűnt, hogy ő lesz a leggazdagabb magyar üzletember. Végül azonban a tranzakció kútba esett – Starak egyetlen darab Richter-részvényt sem vásárolt (←6.12.4).
5. A saját maga által alapított kockázati tőke társaságon, a Vienna Capital Partnersen (VCP) keresztül számos nagyértékű tőzsdei cégben szerzett 5-20%-os részesedést az **osztrák** Heinrich Pecina. A Bécsben élő befektetési bankár a rendszerváltás kezdetétől fontos szereplője volt a magyar tőkepiacnak. Mint a Creditanstalt befektetési bankjának (CAIB) második embere nyilvánvalóan közvetlen hatása volt arra, hogy mit tesz a CAIB budapesti leányvállalata, amely annak idején vitathatatlanul a legsikeresebb szereplője volt a tőzsdei privatizációknak. Pecina 1997 után önállósította magát. A VCP kezdetben a vegyiparban (Mol, TVK., Borsodchem), később a banki szférában is aktív volt (FHB Jelzálogbank).
6. És végül érdemes megemlíteni a **szlovák** állampolgárságú Slavomír Hatina nevét. 2000-ben és 2002-ben – bonyolult tranzakciók sorozatán keresztül – mint az állami tulajdonú, szlovák állami olajcég elnök-vezérigazgatója ő játszotta át a Sloznaftot a Mol-nak, s ezért cserébe több tízmilliárd forintnyi Mol részvényhez jutott (←6.7.10). Hosszú időn át Hatina tagja volt a Mol FB-jének is, később azonban kikerült a vezetésből. Feltehetően azért, mert értékesítette Mol részvényeit.

Ez a hat ember tehát okkal pályázhatott volna a „leggazdagabb magyarországi vállalkozó” címre, de ezzel együtt, egyiküket sem lenne helyes oligarchának bélyegezni. Mindannyian ügyeltek arra, hogy semmilyen szálon ne kapcsolódjanak be a magyar közéletbe, ne vállaljanak média-

30 A családi vagyon meghatározó részét a Kafijat Zrt. névre hallgató vagyonkezelő holding foglalja magában. Ez a cég 2008-ban a 6. legnyereségesebb „magyar” vállalkozás volt, 134 Mrd Ft kimutatott éves adózott eredménnyel. HVG, 2010. jan. 16.

31 HVG, 2007. aug. 11.

32 Egy lábjegyzet erejéig érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy egyes orosz és ukrán oligarchák úgy is tehettek befolyásra szert Magyarországon, hogy egy itt működő külföldi cég anyavállalatában szereztek kisebb vagy nagyobb részvényhányadot. Példa erre az orosz Oleg Gyeripaszka esete, aki Ferihegyi repülőtérrel üzemeltető német Hochtief konszerben vásárolt magának 3-10%-i részesedést, és 30%-nyi tulajdonnal rendelkezett a hazánkban is igen aktív Strabag AG osztrák anyacégében. www.ecoline.hu, 2007. okt. 25.

szereplést, feltűnő módon ne szponzoráljanak semmilyen társadalmi, kulturális vagy sport tevékenységet. S egy idő után – mint láttuk – el is tűntek a hazai gazdaságból.

Mi lett a kisvállalkozókkal? A hazai nagytőke lehetséges és kívánatos részarányáról már 1989-ben megoszlottak a vélemények (←1. 1. 6.5). Gábor R. István, Szelényi Iván, Kornai János és sokan mások az 1970-es évektől fokozatosan megerősödő második gazdaság gyorsuló térnyerésére számítottak. Abból indultak ki, hogy egy versenysemleges környezetben az állami tulajdon és a pártállami irányítás rendszerében csak megtűrt, az állami szférával sokszor szimbiózisban működő kisvállalkozások könnyedén maguk alá fogják gyűrni az elkényelmesedett, rosszul szervezett állami vállalatokat. S ha ezt a folyamatot a szocialista ideológia nyűgétől megszabadított állam még tudatosan támogatja is, akkor ez a hazai nagytőke gyors térnyeréséhez fog vezetni.

Az 1989/90-es évek fordulóján, majd később az ún. spontán privatizáció időszakában (←3.2.1) a fentiekhez hasonló gondolatmenetet fogalmazott meg számos politikai közíró és publicista is. Ők azonban a második gazdaság kétségtelenül szerteágazó és sokszínű jelenségét végeredményben negatív módon ítélték meg. Náluk a hangsúly nem a vállalkozásra, hanem a vállalkozóra helyeződött. Azt firtatták, hogy „ki fia borja” a vállalkozó, párttag volt-e, vagy szövetkezeti elnök.

A külgazdasági folyamatokat közelebről nyomon kísérő közgazdászok egy része viszont eleve szkeptikusabb volt a hazai vállalkozások fontossága tekintetében. Ádám György, Inotai András, Kádár Béla, Köves András és Nagy András – egymástól többé-kevésbé függetlenül – azt a következtetést vonta le saját kutatási eredményeiből, hogy Magyarország gazdasági felzárkózása elsősorban a transznacionális nagyvállalatokkal kiépítendő együttműködés alapján remélhető. Kiderült ugyanis, hogy a második gazdaságban felhalmozott tőke túlnyomórészt csak az állami szférával szimbiózisban működve volt képes profit termelésre – önállóan nem. Ez az állítás különösen a mezőgazdasági termelésben volt egyértelmű. Tipikusan ez jellemezte a termelőszövetkezetek mellett működő háztáji gazdaságok és a szövetkezetekhez kapcsolódó ipari melléküzemágak helyzetét. Másfelől az is nagyon gyorsan világossá vált, hogy a hazai kisüzemi vállalkozások – az iparban és a szolgáltatásokban egyaránt – csak a hiánygazdaság viszonyai között voltak versenyképesek. Abban a pillanatban, amikor az import előtt álló adminisztratív akadályok leomlottak, a hazai vállalkozások egyszeriben kisszerűnek, életképtelennek bizonyultak. A rendszerváltozás előtti kisvállalkozók közül csak nagyon keveseknek sikerült igazi nagyvállalkozóvá válni (pl. Széles Gábor, Bojár Gábor, Minárovits János³³, Varga Mihály³⁴).

A magyar nagytőke állapota az ezredfordulón. Az egyéni életpályákat a napi sajtóból követve az a kép rajzolódik ki, hogy az igazán sikeres, 100%-ban „hazai” – vagyis nem külföldről visszatért – magyar nagyvállalkozók mind régi káderek. Olyanok, akik a szocialista nagyvállalatok élén, illetve az államigazgatás csúcspozícióiban tettek szert azokra a személyes kvalitásokra és emberi kapcsolatokra, amelyek később nagyon jól hasznosultak (pl. Demján Sándor,

33 Minárovits 1985-ben Videotonos kollégáival alapította meg első számítástechnikai vállalkozását, a későbbi Albacomp cég elődjét.

34 Az általa vezetett KÉSZ-csoport az ország egyik legnagyobb építőipari vállalkozásává nőtte ki magát, ő pedig a Top-150-es listán a 32. helyre került. A cég megalapozását egy 1981-ben létrehozott családi gmk vállalkozás jelentette. Ez alakult át kisszövetkezetté, majd 1988-ban ebből lett a Könnyűszerkezet-építő és Szerelő Kft. A cégcsoport 2009-ben 1300 embernek adott munkát. NSZ, A 150 leggazdagabb Magyarországon, 2009. okt. 28.

Kapolyi László, Bartha Ferenc). Ezt a vélekedést erősítik immár legalább egy évtizede a privatizáció és általában a piacgazdaság populista ellenzői is (← Bevezetés). De a médiából kialakítható képnél alaposabb, árnyaltabb – és feltehetően megbízhatóbb is – a tudományos kutatások alapján szerezhető információ.

A TÁRKI 1997-ben speciális mintavételi eljárással 331 magyarországi nagyvállalkozóra kiterjedő, interjú vizsgálatot folytatott.³⁵ Minden második vállalkozó említette, hogy az 1980-as években részt vett a második gazdaságban. Ugyanennyien már a rendszerváltás előtt is vállalkozók voltak – de nem feltétlenül főállásban. 43%-uk már 1990 előtt is vezető gazdasági pozícióban volt valamely nagyvállalatnál, 25%-uk pedig részt vett akkori munkahelye privatizációjában. A válaszadók 29%-a igénybe vett valamilyen kedvezményt a privatizáció során (E-hitel, kárptólási jegy). Érdekes, és fontos tény viszont, hogy kevesen említették, hogy akár régi (15%), akár az új (17%) politikai kapcsolataikat felhasználták volna vállalkozásai beindításakor.

MI LETT A KB TAGOKKAL?

Ha végigtekintjük az MSZMP Központi Bizottságának 212 fős listáját³⁶ – pontosabban azokat, akik 1980–90 között ilyen funkciót töltöttek be –, mindössze négy olyan politikust találunk, akikről elmondható, hogy a rendszerváltás után az üzleti életben jelentős vagyont tudtak felhalmozni. Bartha Ferenc a Kereskedelmi Minisztérium államtitkáráként 1988–89-ben, Kapolyi László ipari miniszterként 1985–88 között, Medgyessy Péter pénzügyminiszterként és a Minisztertanács elnökhelyetteseként 1987–89-ben, Nagy Imre, a KISZ KB titkáráként 1988–89 között volt a Központi Bizottság tagja. A 100 leggazdagabb magyar listájára 2009-ben közülük csak Bartha Ferenc (34. hely) és Kapolyi László (76. hely) került fel. A 212 KB tag között 35 vállalati vezérigazgató, igazgató, elnök, szövetkezeti elnök, rektor és főszerkesztő neve is szerepel. Közülük egyetlen egy sem lett jelentős cégvagyon birtokosa.³⁷

Hasonló kép rajzolódott ki Laki–Szalai (2004) monográfiájából, akik 48 sikeres magyar nagyvállalkozó életútja alapján készitettek ezredfordulós láteteletet a magyar nagytőke állapotáról. Tapasztalataik szerint a politikai kapcsolatoknak, a párttagságnak volt ugyan jelentősége, de ez nem volt meghatározó – 2/3-uk még csak párttag sem volt. Új cég alapításával is lehetett vagyon-

11.6 TÁBLÁZAT: MSZMP TAGSÁG ÉS A TULAJDONSZERZÉS FŐBB MÓDJAI

A tulajdonszerzés módja	MSZMP tag volt	Nem volt párttag	Együtt
A privatizáció során korábbi munkahelye vagy egy része tulajdonosa lett	9	4	13
Privatizált javak adásvételével jutott vállalatának vagyonához	2	-	2
Vállalatot alapított, de a privatizáció résztvevőjeként is növelte vagyonát	5	7	12
Vállalatot (vállalatokat) alapított	2	17	19
Nem értékelhető	-	2	2
Összesen	18 (37,5%)	30 (62,5%)	48 (100%)

Megjegyzés: A vizsgálatba olyan nagyvállalkozók kerülhettek csak be, akik legalább 1 Mrd Ft éves árbevételű, és legalább 50 főt foglalkoztató cégek meghatározó tulajdonát birtokolták 2000-ben.

Forrás: Laki – Szalai (2004) 123. o.

35 Kolosi (2000) 147-154. o

36 Ezt a listát a Heti Válasz tette közzé, 2005. márc. 24-i számában

37 Így foglal állást Kornai (2007) 125-129. o. és Sárközy (2007) 232-233. o. is. Mint az utóbbi írta: „Mintegy 10 felsőfokú végzettséggel rendelkező KISZ-vezetőn kívül aligha lehetne kifejezetten pártapparátcsikot mutatni a magyar nagyvállalkozók, illetve top-menedzserek között.”

ra szert tenni, és rövid idő után már el is halványult annak a jelentősége, hogy az új tulajdonos, a sikeres nagyvállalkozó, milyen úton szerezte azt a bizonyos, sokszor emlegetett „első milliót”. Mi több, lehetséges egy másik interpretációja is a 11.6 táblázat adatainak, amit – éppen a Laki–Szalai (2004) könyv kapcsán – Major (2005) vetett fel. Szerinte nem az számított, hogy kinek milyen kapcsolatai voltak a rendszerváltás *előtt*, hanem az, hogy milyen kapcsolatai voltak a fordulat *után*. Major szerint, leginkább azokból lettek sikeres nagyvállalkozók, akik az új politikai elitnek támogatását élvezték. Ezt az érvelést kétségtelenül alátámasztja az a tény is, hogy a sikeres nagyvállalkozók csoportjában – mint már mi is többször említettük (← 8.3.2, ← 11.3.3) – fontos szerepet játszottak a külföldről visszatért magyarok, tehát olyan emberek, akiknek a régi, szocialista elittel alig-alig volt kapcsolatuk.

ÁLLAMI VÁLLALAT – KÜLFÖLDI TULAJDONOS – MAGYAR TULAJDONOS

Érdekes kivétel volt a magyar privatizáció történetében a budapesti *Hídépítő Vállalat* sokszoros tulajdonváltása. Ezt a speciális szaktudással rendelkező céget a 80-as évek végétől kezdve vállalati tanács irányította, amely a cég egyik saját nevelésű vezetőjét, Apáthy Endrét választotta vezérigazgatónak 1992-ben. Egy évvel később ő vezényli le a cég eladását egy francia befektetőnek. Több mint egy évtizednyi francia irányítás után, 2007-ben Apáthy, aki még mindig vezérigazgatóként szolgálta a céget, váratlanul lehetőséget kapott arra, hogy kivásárolja gazdáit. Banki és baráti hitelekkel kb. 4 Mrd Ft-ot tudott mozgósítani, és így, az egykor állami vállalatot magyar családi vállalkozássá tudta átalakítani.³⁸

A Magyar Hírlap 2002 novemberében nagy feltűnést keltő médiakampány keretében mutatta be úttörő kiadványát, a Top 100-at.³⁹ Az alábbiakban csak az első 10 leggazdagabb magyar nevét közöljük, akikről a lista összeállítói azt feltételezték, hogy jövedelmük az üz-

11.7 TÁBLÁZAT: 10 LEGGAZDAGABB MAGYAR ÜZLETEMBER 2002-BEN

	Név	Életkor	Vagyon forrása	Becsült vagyon (Mrd Ft)	Kapcsolat a privatizációval
1	Várszegi Gábor*	56	Kereskedelem, sportbefektetések	40	Ofotér, Domus
2	Széles Gábor	57	Ipari befektetések, kereskedelem	32	Videoton, Ikarus
3	Demjén Sándor*	59	Ingatlanbefektetések	30	Ikarus, Hungexpo
4	Leisztinger Tamás	32	Befektetések, szállodaipar	30	Kárpótlási jegyhasznosítók, Eravis, BAV, Pannonváltó
5	Nagy Elek*	50	Útépítés, építőipar	25	Pillér I., Pillér II., Prudent-Invest, Vegyépszer, Betonút, BAV, Fótaxi
6	Veres Tibor*	n.a.	Ingatlanbefektetések	25	Rico Kötésszergyár, Primaut
7	Bige László Tibor*	44	Műtrágyagyártás	20	Tiszamenti Vegyiművek, Péti Nitrogén-művek
8	Tolnay Lajos	54	Alumíniumipar	16,5	Inotai Magyar Alumínium Kft., Magyar Alumínium Rt.
9	Csányi Sándor	49	Befektetések, borgazdaság	15	OTP, Villányi Borászat Rt.
10	Szeremley Huba*	n.a.	Külföldi befektetések	15	Helvécia Állami Gazdaság

Megjegyzés: * Nem Magyarországon, hanem külföldön kezdte a vállalkozói karriert. .

Forrás: Magyar Hírlap (2002) alapján.

38 HVG, 2008. okt. 4.

39 MH, (2002)

leti életből, legális módon halmozódott fel és a szó tankönyvi értelmében vállalkozónak mondható. A listán csillaggal (*) jelöltük azok nevét, akik külföldről tértek vissza Magyarországra.

11.3.4 Mindenki ingatlanozik?

Nagyjából az ezredfordulóra tehető az a pillanat, amikor a magyar nagyvállalkozók érdeklődése a vállalati privatizációk felől a termőföld és az ingatlanpiac felé fordult. Innentől kezdve, egyre többször lehetett arról hallani, olvasni, hogy a korábban vállalat-alapításban, termelő cégek felvásárlásában érdekelt, sikeres magyar vállalkozók felhagytak a napi odafigyelést igénylő cégmenedzseléssel, helyette inkább ingatlanfejlesztési projekteken törtek a fejüket. Még egy új kifejezést is szült a folyamat. Ingatlanozom – mondták önmagukról ezek az üzletemberek, ha baráti társaságban azt kérdezték tőlük, hogy mivel foglalkoznak.⁴⁰

Mint az utólag rekonstruálható, az első fecske a privatizált *Transelektro* külkereskedelmi vállalat volt. Miután a cég menedzsmenete megvette a csődbement *Ganz Danubius Hőjő- és Darugyár* egyik üzemét, egy izraeli befektető csoporttal hozzáálltak a Duna Pláza felépítéséhez. Az 1994–96 között felépült komplexum nem csak Magyarország, de a posztoszocialista Kelet-Európa első nagy bevásárlóközpontja volt. Ezt csak pár hónapos lemaradással követte a Pólus Center, Demján Sándor első nagy befektetése. Évekkel később, de még mindig az elsők között, 1999-ben jelent meg az ingatlanpiacon a – többszöri sikertelen kísérlet után – 1999-ben privatizált *Autóker Rt.*, az 1949-ben alapított autóalkatrész-kereskedelemmel foglalkozó cég jogutóda. Ekkor már jól ismert volt, hogy a cég egyetlen értéke a birtokában lévő ingatlanállomány, miután 1990 és 94 között több külföldi befektetői csoport is próbálkozott a cég megvásárlásával, s ezek a tranzakciók igen nagy visszhangot váltottak ki.

A jelenlegi helyzetet talán az jellemzi legjobban, hogy *A 100 leggazdagabb magyar 2009. évi listáján* az első öt helyezettet a szerkesztők az „ingatlanfejlesztés” vagy az „ingatlanhasznosítás” kategóriába sorolták. Íme a nevek: Demján Sándor, Várszegi Gábor, Széles Gábor, Leisztinger Tamás és Veres Tibor.

Ami történik – érthető, de nem megnyugtató. Érthető, mert a 90-es évek sikeres vállalkozói nagyrészt megöregedtek, már nem tudnak és nem is akarnak olyan intenzitással hajtani, annyit kockáztatni, mint 20 évvel ezelőtt, 40 éves korukban. 2006 után közülük többen – akik önmagukban is emblemikus figurák voltak – olyannyira megelégték az itthoni létet, hogy cégeikkel és családjukkal félig vagy teljes mértékben külföldre távoztak.⁴¹

Emberileg az is érthető, hogy sokan elég gazdagnak érezték magukat ahhoz, hogy energiáik és pénzüik egy részét hobby-szintű tevékenységekre áldozzák. A pénzvilág urai nagy arányban fordultak a mezőgazdaság, egészen pontosan a vadgazdaság és bortermelés felé. Erős János, a *K&H* egykori vezére 500 hektáros vadászterületet vásárolt Heves megyében. Gyuris Dániel a *Földhitel- és Jelzálogbank* vezérigazgatója Szeged környékén 3 hektáros gyü-

40 A Népszabadság 2009. évi, *A 150 leggazdagabb magyar kiadványát* készítő Opten Kft. saját cégedat bázisa alapján úgy becsülte, hogy a 150 topvállalkozó vagyoniában az ingatlanszektor súlyozott átlaga közel 20%, ami már jelentős arány a feldolgozóipar 58%-os súlyához képest.

41 A Figyelő c. gazdasági lap 2009. dec. 3-9.-i száma Várszegi Gábor, Erdős Ákos és Leisztinger Tamás legújabb üzleti döntéseit terjedelmes írásban elemezte, és próbálta feltárni az okait annak, hogy miért lett „szűk nekik az ország”.

AKI 41 ÉVESEN NYUGDÍJBA KÉSZÜL...

„Odahaza lezárult a privatizáció, elfogytak a felvásárlásra érdemes célok, akvizíciós terveink sincsenek, a hozzám kötődő vállalatokat pedig kiváló vezetők irányítják, így én sem kellek most annyira, mint régen. Ennél jobb időzítéssel nem is válhattam volna.” – mondta a Figyelő című gazdasági lapnak⁴² Leisztinger Tamás, az elméleti fizikus végzettségű nagyvállalkozó, aki a 90-es években kárpótlásijegy-hasznosító társaság létrehozásával alapozta meg vagyonát. Az MSZP-közeli nagyvállalkozóként nyilvántartott Leisztinger a 2009-es év nagy részét Afrikában töltötte, és nyilatkozata szerint külföldi utazásokat tervezett a 2010-es évre is.

mölcsöst műveltetett. A *CIB Bank* egykori vezére Zdeborsky György a villányi Vylyan Szőlőbirtok és Pincészet Rt.-ben lett 45%-os tulajdonos. Ezen túlmenően 30 millió Ft-ért 10 hektár földet is vett a villányi szőlőhegyen. Villányban van szőlője az *OTP*-s Csányi Sándornak.⁴³ Ehhez képest jelentéktelen, hogy Singlovics Bélának, a *Budapest Bank* és a *Postabank* egykori vezérigazgatójának csupán 1 hektár szőlője van a Szekszárdhoz közeleső Görögszón. Az egykori privatizációs kormánybiztosnak, az *Inter-Európa Bank* volt elnökének, Bartha Ferencnek Demján Sándorral van közös borászata, Badacsonyi Pincegazdaság Kereskedelmi Szolgáltató Rt. néven. Ugyancsak van balatoni szőlője a hajdani *MKB*-s Erdély Zsigmond Gábornak is.⁴⁴ A Bankár Holding tulajdonosaként ismert Kovács Gábor az egrri Gróf Buttlér borászat fő tulajdonosa.

CUKRÁSZBÓL INGATLANFEJLESZTŐ

Az ingatlan-business vonzását jól illusztrálja az ország egyik legnagyobb ingatlanfejlesztő cégcsoportját vezető, Futó Péter okfejtése, amit egy hosszabb interjú során adott elő. Futó egyébként eredeti szakmáját tekintve matematikus, és csak ezt követően szállt be az édességyártásba. Mint a az alább rögtön kiderül, a matematikának volt szerepe abban, hogy miként alakította saját üzleti pályáját.

„A Fundy Kft.-t 27 milliós tőkével alapítottam 1989-ben, 10 év alatt reálértéken 200-szorosra nőtt a forgalma. 1999-ben nagyon jó áron értékesítettem, s beszálltam az ingatlanfejlesztésbe. (...) 1994-től az élelmiszer-feldolgozók szövetségének alelnöke, majd elnöke voltam, tehát jól átláttam a piacot. Rájöttem, milyen egyenlőtlen küzdelem folyik az élelmiszer-feldolgozók és az élelmiszer-kereskedők között. Azt is láttam, hogy nincs esély ennek megváltoztatására, hiszen óriási multi cégek voltak a másik oldalon. Ezért olyan területet kerestem, ahol a multik nem tudnak kiszorítani, ahol nem leszek „kis maszek” az óriások között, pedig akkor már a Fundynak 5 országban volt gyára, s többmilliárdot ért el az éves forgalma. De a Nestlé 1000-szer akkora volt, a Suchard 500-szor, a Stollwerck meg 100-szor nagyobb. Ekkora hátrányt soha nem lehet behozni. Ráadásul, a másik oldalon a vevőink is óriási multik voltak, akik ugyancsak diktáltak. A Fundyt fénykorában tudtam eladni. Azóta látom, mennyire igazam volt: az élelmiszer-feldolgozás ma 1-2%-os forgalomarányos profittal dolgozik. (...) 1992–93 fordulóján felvásároltam a népművészeti vállalatot, a Folkart Rt.-t, de pár hónap alatt megértettem, hogy ez a vállalat soha nem hoz majd profitot a népművészeti áruk kereskedelméből. Az üzletek jelentős részét megvásároltuk az önkormányzatoktól, s ahol ez nem volt lehetséges, ott a bérleti jogokat értékesítettük. Ekkor megtanultam az ingatlan-bérbeadás, – hasznosítás csínját-bínját.”⁴⁵

Azt a tényt, hogy a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége 2008-ban éppen Futó Pétert választotta meg elnökének, és Futó 18 évi elnökség után annak a Széles Gábornak lett az utóda, aki egész életét a feldolgozóiparban töltötte menedzserként és tulajdonosként, akár a váltás szimbolikus jelzésének is tekinthetjük. Egy Futó Péter által adott interjú világosan jelzi a problémákat. Futó olyan piaci szegmensset keresett, ahonnan – mint mondja – a mul-

42 2009. dec. 3-9. 37. o.

43 Csányi egyébként tulajdont szerzett a Villányi Borászati Rt.-ben is, amely csak később vette fel a Csányi Pincészet Rt. nevet, és ő a többségi tulajdonos a Villányi Törköly Termelő Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.-ben is.

44 Ez a Tihany-Vin Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. HVG, 2004. jan. 3.

45 Manager Magazin, 2008. 2. sz.

tik nem tudnak kiszorítani. De vajon miért gondolja Futó, hogy éppen az ingatlanfejlesztés ilyen? Bár Futó erre még csak nem is utal, a válasz elég nyilvánvaló.

Az ingatlanfejlesztéshez szükséges kiinduló pontok – az építésre alkalmas telek jó részt és az építkezés megindításához szükséges engedélyek kizárólagosan – az állami és önkormányzati hatóságok kezében vannak. Egy jó kapcsolatokkal rendelkező magyar vállalkozó a magyar hatóságokkal való alkuban előnyösebb helyzetben van, mint a külföldi cégek. Például az átminősítéseknél. Miután az állam a termőfölddel való gazdálkodás terén is mesterséges eszközökkel hozta monopolhelyzetbe önmagát, a magyar hivatalokon és a magyar hivatalnokokon múlik, hogy sikerül-e néhány tollvonással természetvédelmi területből szántóföldet csinálni, majd azt ingyen – vagy majdnem ingyen – kivonni a művelésből, és más formában, ipari parkként, építési telekként értékesíteni. Különösen felértékeli a „hazai” befektetők helyzetét az a tény, hogy a földdel kapcsolatos tranzakciónál a törvények előnyben részesítik a helyben lakókat, akik – értelemszerűen – nem igen lehetnek intézményi vagy külföldi illetőségű magánbefektetők.

Tehát ez az a piaci szegmens, amely a helyismeret miatt valójában egy védett piac, ahol nem kell a nap nap után a világszerte versenytársakkal küzdeni. De **ha nem lesznek követői annak a vállalkozói nemzedéknek, amelyek a 90-es évek első felében a termelő szféra privatizációjában alapozta meg a vagyoniát, és minden magyar vállalkozó a viszonylagosan könnyebb terepet, az ingatlanbefektetést választja, akkor nagyon nehéz lesz dinamizálni a magyar gazdaságot és elfogadtatni a kapitalista gazdaság új és gyorsan változó játékszabályait a magyar társadalommal.** A mai helyzet azért is aggodalomra ad okot, mert – mint azt számtalan példa bizonyította – a magyar nagyvállalkozók és az állami, illetve önkormányzati szervezetek üzleti alkujja egyben a korrupció melegágya is (←9.).

11.3.5 Az új alkalmazotti elit

A rendszerváltás és a privatizáció nyomán felgyorsult és új irányt vett a gazdasági elit cserélődésének folyamata az államigazgatásban, a politikában és az állami tulajdonú vállalatok felső vezetésében is. Lengyel (2007) kutatásaiból tudni lehet, hogy közöttük a diplomások aránya 90%-os volt – ez már tovább alig nőhetett. Viszont 2/5-ről 1/5-re csökkent azok aránya, akik nem nappali egyetemen szereztek a diplomát, és végbement egy arányeltolódás a műszakiak kárára, illetve a közgazdászok előnyére. Azoknál, akik valamilyen állami állást töltöttek be, és e mellé kaptak IG vagy FB tagságot, elsősorban az ezért kapható tiszteletdíj volt a meghatározó. Ez a kinevezési gyakorlat természetesen minden esetben felvetette az összeférhetlenség kérdését (←9.3.3), de összességében elmondható, hogy a rendszerváltást követő két évtizedben emiatt egyetlen egy komoly botrány sem robbant ki. Így a közvélemény többsége számára ez a probléma tulajdonképpen nem is létezett.

Értelemszerűen leginkább a banki szféra adott lehetőséget az alkalmazottként történő meggazdagodásra: a bankvezérek, a bankok IG és FB tagjai saját bankjuktól – vagy egy barátjuk által vezetett másik banktól – vettek fel hitelt cégek, ingatlanok, földek és erdők megvásárlására. A legjobb példa erre Csányi Sándor pályája, aki az OTP bank élén áll több mint másfél évtizede, s akiről ebben a fejezetben már többször is szó esett, de feltehetően hasonló módon gazdagodott meg Felcsuti Péter és Erdei Tamás is, akik az osztrák Raiffeisen bank, illetve a német Bayerische Landesbank magyarországi leánybankjait irányítják ugyancsak nagyon hosszú idő óta. Jól jellemzi a helyzetet, Felcsuti egyik nyilatkozata, amikor 2008-ban úgy fogalmazott, hogy a bankvezéri stallummal járó „pénz, és ami ezzel jár, számomra ma már inkább csak hi-

giénés kérdés”.⁴⁶ Kevésbé ismert mindaz, ami a takarékszövetkezeti szektorban történt. Ezekben a kisebb bankokban több magyar magánszemélynek is sikerült meghatározó részvényhányadot szereznie – például Leisztinger egykori üzlettársainak, Fáy Zsoltnak és Rostás Attilának a HBW Expressben –, de ezek a tulajdonosok kezdettől fogva gondosan kerülték a médianyilvánosságot.

11.3.6 A gazdasági elit szerepvállalása a médiában és a sportban

Mint ahogyan az másutt is történni szokott, a gazdasági elit képviselői igyekeztek befolyást szerezni a szűkebb értelemben vett vállalati szféra határain túl is. Pozíciókat szereztek és/vagy vásároltak maguknak a média világában, a sportban és a mezőgazdaságban is.

Amíg Princz Gábor állt a *Postabank* élén, addig a pénzügyi intézet egy kiterjedt sajtó-holdingt is birtokolt, melyhez hosszabb-rövidebb ideig olyan médiumok tartoztak, mint az *Élet és Irodalom*, a *Magyar Narancs*, a *Kurír*, a *168 óra*, a *Világgazdaság*, a *Magyar Nemzet*, *Szabad Föld*, a *Nemzeti Sport*, a *Beszélő*, a *Café Babel*, a *Pesti Vicc*, valamint a *Radio Bridge* és a *Szikkra Lapnyomda*. Hatalma csúcsán kezdett médiabirodalom építésébe Széles Gábor is (*Magyar Hírlap*, *Echo TV*). Érdekes módon, csak egyetlen egy olyan magyar nagyvállalkozó volt, aki teljes mellszélességgel a médiára koncentrált. Ez Fenyő János volt, aki a video businessből kiindulva sajtóbirodalmat hozott létre (*Nők Lapja*, *Népszava*, *Színes Rtv.*). Saját tv-t és filmgyártó kapacitást is szeretett volna, de az már nem sikerült neki. A *Kordax*-birodalom alapító tulajdonosa, Kelemen Iván is sok pénzt fektetett a médiába (*Respublika*, *Új Magyarország*, *Nemzeti Sport*, *ATV televízió*). Próbálkozott ilyesmivel a *Globex*-holding is. 2001/2002 fordulóján, majd 2004-ben voltak médiabirodalom alapítási kísérlete a *Vegyérszer*-holdingnak is.⁴⁷

A sportvezetésben a magyar nagytőke képviselői részben nyilvánvalóan „befizetői” szerepet vállaltak, de ugyanakkor ez a terület a kapcsolatépítésnek is megfelelő terepe volt. Ennek az összefüggésrendszernek talán a legkihívóbb példája az a tény, hogy 2008-ban Csányi Sándor, OTP Bank elnök-vezérigazgatója a Nemzetközi Cselgáncs Szövetség (IJF) tiszteletbeli alelnökévé választotta magát. Ennek egyetlen oka volt: kereste a kapcsolatot Putyin orosz miniszterelnökkel, akit vele egy időben a szövetség tiszteletbeli elnökévé választottak.⁴⁸ Mint az alábbi táblázatból is látható, a nemzeti sportszövetségek, illetve a Magyar Olimpiai Bizottság vezetői között számos olyan gazdasági szakember is megfordult, akik maguk ugyan nem foglalkoztak üzlettel, de fontos döntési pozíciókban ültek.

46 HVG, 2008. máj. 10.

47 Így – például – szó volt a *Népszabadság* és a *TV2*, majd később a *Magyar Hírlap* megvásárlásáról is. www.index.hu, 2006. márc. 3.

48 Putyin egyébként fiatal korától kezdve aktív cselgáncsozó volt, Csányinak viszont személy szerint semmi köze nem volt ehhez a sportághoz. Tény viszont, hogy az OTP 2004-től az Európai Cselgáncs Szövetség egyik magyarországi szponzora. MTI, 2008. máj. 25.

11.8 TÁBLÁZAT: A SPORT ÉS A PRIVATIZÁCIÓ ÖSSZEFONÓDÁSA

Név	Legfontosabb gazdasági szerep	Sportág	Beosztás	Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) elnökségi tagság
Andrási Miklós	MÁV elnök-vezérigazgató	bridzs	országos szövetség alelnöke	
Arató András	Dunaholding vezérigazgató, Klubrádió elnöke	asztalitenisz	országos szövetség elnöke (2000-)	
Bakonyi Árpád	vegyipari vállalkozó	ökölvívás	országos szövetség elnökségi tagja, az Erzsébeti Bokszt Klub tulajdonosa.	
Bartha Ferenc	privatizációs kormánybiztos	kosárlabda	országos szövetség elnöke (1991-)	
Benedek Fülöp	MNV Zrt. vezérigazgató	asztalitenisz labdarúgás	országos szövetség elnöke (2005-) FTC elnöke (1996-98)	
Benkő László	Caola Rt. tulajdonos	labdarúgás	Honvéd elnök, országos szövetség elnök (1994-96)	x
Békesi László	pénzügyminiszter	atlétika	országos szövetség elnöke (1981-89)	x
Borbély Attila	ÁPV Zrt./MNV Zrt. FB-EB elnök	birkózás, cselgáncs, baseball és softball, ritmikus gimnasztika, torna	1979-88 birkózó szövetség alelnöke; 1988-92 cselgáncs-szövetség általános alelnöke; 1992-2005 baseball és softball szövetség elnöke; 2005- ritmikus gimnasztikai szövetség elnöke; 2005- tornaszövetség általános alelnöke.	x
Boros Imre	PHARE miniszter	lovassport	országos szövetség elnöke (1999-)	
Csányi Sándor	OTP	cselgáncs	Európai szövetség tiszteletbeli elnöke (2006), a nemzetközi szövetség tiszteletbeli alelnöke (2008)	
Csebi Pogány Lajos	gyémántkereskedő	labdarúgás	Siófok labdarúgó csapatának tulajdonosa	
Csepi Lajos	ÁVÜ ügyvezető igazgató	úszás	országos szövetség társelnöke (1993-98)	x
Demján Sándor	Tri-Gránit elnök	labdarúgás	Hivatásos Labdarúgó Alsözvetség elnöke (2000-)	
Draskovics Tibor	PM közig. államtitkár			x
Erős János	K&H Bank vezérigazgatója	sportlövészet	országos szövetség elnöke (1996-98)	x
Fazekas Szabolcs	ipari miniszter, BNP-Paribas Bank Rt. IG tagja	tenisz	országos szövetség általános alelnöke (2001-)	
Gönczi János	Malév vezérig.	sí	országos szövetség alelnöke	
Gyárfás Tamás	Nap TV elnöke	úszás, kosárlabda	kosárlabda szövetség társelnöke (1991-93), úszó szövetség elnöke (1993-)	x
Hónig Péter	Dunaferr elnök-vezérigazgató	vitorlás	országos szövetség elnöke (1999-)	
Iványi György	banki vezető (Inter-Európa, MHB)	sí	országos szövetség elnöke (1997-98)	
Kapolyi László	vállalkozó	UTE	elnök	

Név	Legfontosabb gazdasági szerep	Sportág	Beosztás	Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) elnökségi tagság
Kocsis István	Privatizációs és vállalati vezető			x
Kollarik István	Iparbankház vezérigazgató	sí	országos szövetség elnöke (1990-96)	
Kunos Péter	Agrobank vezérigazgató	sakk	országos szövetség elnöke (1989-98, 2005-)	
Leisztinger Tamás	Arago holding tulajdonosa	sakk	országos szövetség elnöke (1999-2005)	
Pakucs János	OLAJTERV résztulajdonos	öttusa	országos szövetség alelnöke	FB tag
Pongrácz Antal	OTP IG alelnök	autó- és motorsport	országos szövetség elnöke (1998-91)	x
Pongrácz Tibor	ÁVÜ IT elnöke	birkózás	országos szövetség elnöke (1992-)	x
Princz Gábor	Postabank elnök-vezérigazgató	vízilabda úszás	országos szövetség társelnöke (1991-92), elnöke (1992-1998) Európai szövetség elnökségi tagja (1994-)	
Rudi Zoltán	MTV Rt. elnök	sí	országos szövetség elnöke (- 2005)	
Sárközy Tamás	privatizációs törvény kodifikálása	jégkorong	országos szövetség elnöke (1988-98); FTC Rt. IG tag, Nemzeti Sportanács elnök (2008)	
Straub Elek	MATÁV elnök-vezérigazgató	vitorlás	országos szövetség elnöke (2005)	
Suchmann Tamás	privatizációs miniszter	kézilabda	megyei szövetség elnöke	
Sugár András	Westel Rt. vezérigazgatója	vitorlás golf	országos szövetség társelnöke országos szövetség elnöke	x
Szabó András	vállalkozó, GYSEV IG elnök	torna	országos szövetség elnöke (2002), Nemzeti Sportszövetség gazdasági bizottsága (elnök)	x
Szabó Tamás	privatizációs miniszter	vitorlás	országos szövetség elnöke (1992-)	
Szalay-Berzeviczy Attila	BÉT IG elnök	vívás	országos szövetség (alelnök 2005-)	x
Tarsoly Csaba	Quaestor csoport - elnök	labdarúgás	Magyar Labdarúgó Liga és Magyar Hivatásos Labdarúgó Liga (elnök 2005), Győri ETO FC elnök és tulajdonos	
Tömpe István	privatizációs kormánybiztos	triathlon	országos szövetség elnöke (1997-)	
Tolvay Ferenc	TV2-tulajdonos, menedzser	vízilabda	országos szövetség alelnöke (2001-2002)	

Forrás: Napi sajtó, életrajzi lexikonok.

11.4 HOVÁ JUTOTTUNK? KINEK LETT IGAZA?

„A kapitalista gazdasági rendszerhez tartozik egy olyan politikai felépítmény, amelyet úgy hívnak, hogy polgári demokrácia. Ez az, amit Konrád György úgy fejezett ki, hogy a demokráciának a kapitalizmus az ára. A szabadság mindenkié, a vagyon keveseké. Ez az, amit nagyon nehezen akar a magyar társadalom tudomásul venni.”

Sárközy Tamás (2009)⁴⁹

Egy két évtizedes folyamat szakaszai. Azoknak lett igazuk, akik a kezdet kezdetétől fogva látták, hogy nem lehet igazságosan, konfliktusmentesen privatizálni, és nincs olyan privatizációs technika, amit elfogadnának azok, akik eszmei vagy érzelmi indíttatásból elutasítják a kapitalista piacgazdaságot.⁵⁰

TARDOS MÁRTON, KÖZGAZDÁSZ, SZDSZ POLITIKUS – 1991

„A magyar privatizáció bajait nemcsak a magyar politika gyengesége okozza, hanem az is, hogy minden privatizáció piszkos ügy. De ezt nem fogalmaztuk meg világosan sem magunknak, sem a pártnak (ti. az SZDSZ-nek - M.P), se azoknak a potenciális szavazóknak, akiknek a támogatását meg akartuk nyerni. Igazságosan privatizálni – lehet jó politikai jelszó, de igazságosan privatizálni, különösen ilyen mértékben, nem lehet. A privatizáció során egyesek indokolatlanul meggazdagodnak, mások indokolatlanul szegények maradnak. (...) Ezért föltétlenül számítani kell arra, hogy a privatizációs programnak lényeges, jelentős társadalmi rétegek ellenállásával kell megküzdenie.”⁵¹

KOCSIS GYÖRGYI, KÖZGAZDÁSZ, ÚJSÁGÍRÓ – 1993

„Akitet sem több évtized szocializmus, sem a nyugati világon évek óta végigsöprő privatizációs hullám, sem a válságvállalatokkal kapcsolatos mai kormányzati tehetetlenkedés nem győzött meg arról, hogy az állam természeténél fogva csapnivaló vállalkozó – sem működtetni, sem átstrukturálni nem tud, ráadásul eladni is alig –, azokat semmilyen privatizációs megoldással nem lehet kielégíteni. Ha az állami vállalat külföldi tulajdonba jut, «kiárúsítják az országot». «Előnyt a hazai tőkének!» – szól a követelés, de ha a hazai be akar szállni a privatizációba, akkor «tollasodik». Ha a vállalat vezetői vennék meg a céget, utálatos «átmentőknek» minősülnek.”⁵²

A 80-as évtized utolsó két évében a kormányzati döntéssel meghozott nagyobb privatizációs tranzakciók (pl. *Tungsram, Ganz vállalatok, Hungária Biztosító*) még szinte visszhang nélkül maradtak – leginkább azért, mert a döntések titokban, átláthatatlanul születtek. A valamivel későbbi, kisebb ügyletek viszont erőteljes társadalmi visszhangot generáltak,

49 Részlet egy interjúból. Elek (2009) 199-200.o. A Konrád Györgytől idézett fél mondat, 1990 októberéből származik, a hollandiai Groningenben tartott előadásában szerepelt.

50 Máiig szimbolikus üzenetértéke van annak a ténynek, hogy az egyesített Németországban a német privatizációs szervezet, a Treuhand vezetőjét Detlev Karsten Rohweddert 1991. április 1-én saját lakásában, az utcáról leadott puskalövéllel lőtte agyon az RAF nevű, szélsőbaloldali német terrorista csoport. Ez volt egyébként az RAF utolsó merénylete. Rohwedder 1990 júliusa óta volt a Treuhandanstalt elnöke, vagyis csak 9 hónapja volt hivatalban.

51 Tardos (1991d)

52 Kocsis (1993b).

mert időközben szabaddá vált a sajtó és a politikai élet. A köznyelv is büntetett: ezekre a tranzakciókra – oktalanul, félrevezető módon – ráragasztotta a „spontán privatizáció” (← 3.2.1) bélyegét. A 90-es évek első felében egyfelől példátlan mértékű, és valójában senki által előre nem látott mélységű gazdasági visszaesés történt, emiatt a tényleges privatizációs folyamatok lassúak voltak. Ugyanakkor, ez volt a privatizációs apparátusok kiépülésének időszaka is. A magyar gazdaság sorsát döntő módon meghatározó nagy privatizációs tranzakciók 1994–96 között mentek végbe, okként és okozatként hozzájárulva a stabilizációhoz és a növekedés beindulásához. A közvélemény mindeközben egyre csökkenő lelkesedéssel támogatta az állami beavatkozástól mentes, szabad piacgazdaság modelljét. Míg ezt a modellt 1991-ben a válaszadók 65%-a még helyeselte⁵³, 1996-ra az ő táboruk 37% alá csökkent, s e körül marad a következő négy évben is. Később privatizációügyben már nem is mérték a közvélemény hangulatát!

11.4.1 Kié lett az állami vagyon? Kié lett a hatalom?

A rendszerváltás előtt, illetve közvetlenül a rendszerváltás pillanatában minduntalan felmerülő kérdés volt, hogy visszafordítható-e a történelem kereke, visszacsinálható-e az államosítás (← 1.1.6.1). Bebizonyosodott, hogy szűkebb értelemben véve ez nem volt lehetséges, az eredeti tulajdonosok – vagy az ő leszármazottaik – Magyarországon nem kapták vissza az elvett vagyont. Tágabb értelemben viszont az államosítás mégis visszavonható döntésnek bizonyult: az állami vagyont igenis lehetett privatizálni, történelmi léptékekkel mérve gyorsan magánkézbe lehetett adni a nagyvállalatokat, sőt a bankokat és biztosítókat is.

1989 előtt senki sem számított arra, hogy a külföldi tőke egyetlen évtized alatt ilyen gyorsan és ilyen arányban fog tért nyerni a magyar gazdaságban, arra pedig végképp nem, hogy a magyar gazdaság legnagyobb termelő és pénzügyi társaságait **transznacionális világcégek** vásárolják meg. Nagyjában-egészében hasonló megfontolások alapján Kornai János (1989) is, meg Szalai Erzsébet (1989b) is úgy gondolta, hogy a külföldi tőke a politikai rendszerváltást követően is még hosszú ideig nem fogja biztonságban érezni magát Magyarországon.⁵⁴ Pedig már 1989-ben is lehetett volna arra gondolni, hogy Magyarországon 1945 előtt milyen nagy szerepet játszott a német és az osztrák tőke.⁵⁵ S minthogy az ország földrajzi fekvése fél évszázaddal később sem változott, lehetett volna arra is számítani, hogy ezek a tulajdonosi kapcsolatok újra kialakulnak. De ez a kézenfekvő történelmi analógia 1989/90 táján – tudomáson szerint – mégsem merült fel senkiben sem.⁵⁶

53 A TNS Modus közvélemény-kutató intézet kérdése szó szerint így hangzott: „Ön szerint egy olyan szabad piacgazdaság megteremtése, amely nagymértékben független az állami beavatkozástól, jó vagy rossz Magyarországra számára?” Magyarországi politikai évkönyve 2001. 865. o.

54 Szalai „gyakori éhséglázadásokat” és a lázadások kemény, kíméletlen letörését vizionálta. S miután ez – szerinte – reális veszély, a finnyás nyugati befektetők ide sem jönnek majd. Kornai úgy vélte, hogy a nyugati befektetők majd csak akkor jönnek, ha a magyar magánvállalatok sikerét látva biztosak lehetnek abban, hogy megfelelő az üzleti környezet.

55 1937-ben a részvénytársasági jegyzett tőke 25%-a volt külföldi tulajdonban. Ez – többé-kevésbé – összehasonlítható a 2003-as adatokkal, miszerint a társasági vagyon (rt. + kft.) jegyzett tőke formájában kifejezett összértékben a külföldi érdekeltségű társaságok aránya 41% volt. (Pitti Zoltán személyes közlése.)

56 Utólag végiggondolva, leginkább a 19. és 20. század magyar gazdaságtörténet elsőszámú specialistájától, Berend T. Ivántól lett volna elvárható, hogy valamilyen fórumon felhívja a közgazdászok figyelmét erre a lehetséges párhuzamra. Berend azonban 1990-ben – máig nem tisztázott indítatások nyomán – elhagyta Magyarországot, az USA-ban telepedett le, és hosszú éveken át nem foglalkozott a hazai változások értékelésével.

NÉMETORSZÁG – A LEGFONTOSABB GAZDASÁGI PARTNER

A magyar–német külkereskedelmi forgalom 1990 és 2007 között 6-szorosára nőtt. A teljes magyar külkereskedelemben a német partnerek aránya 30%, több, mint a 14 további, régi uniós tagországé összesen. A két gazdaság összefonódottsága fordítva is igaz, bár az arányok mások. Magyarország Németország 15. legfontosabb szállítója, a külkereskedelemben betöltött súlya akkora, mint Svédországé vagy Japáné. A Magyarországra beérkezett FDI 30%-a német tőke, ennek a kumulatív értéke – a Bundesbank nyilvántartása szerint – 17 Mrd Euró. Ez több, mint az osztrák, brit, amerikai és francia eredetű tőkebefektetés összesített értéke. Becslések szerint 2008-ban mintegy 4000 német érdekeltségű vállalat működött aktívan Magyarországon, közel 300 ezer munkahelyet biztosítva.

A Magyarországon érdekeltségekkel rendelkező német cégek egy része jól ismert, tőzsdén jegyzett, transznacionális óriás-vállalat (Audi, E.ON, Deutsche Telekom, Siemens stb.⁵⁷), de sok olyan cég is van, amelyről a magyar közvélemény nagyon keveset, vagy egyáltalán nem hallott. Jó példa ez utóbbi csoportra a baden württembergi székhelyű családi vállalkozás, a Merckle-holding, amely Magyarországon két cementgyárat működtet (Vác, Beremend) és tulajdonosa az egyik legnagyobb magyar gyógyszer-nagykereskedelmi láncnak (Phoenix Pharma) is. A Merckle-holding neve csak akkor került be a magyar sajtóba, amikor tulajdonosa és irányítója, Adolf Merckle – aki egyébként 2008-ban 94. volt a világ 100 leggazdagabb emberének listáján – egy rosszul sikerült tőzsdei spekuláció után öngyilkosságot követett el.⁵⁸

De azt is fontos ismételt hangsúlyozni, hogy – szemben a közvélekedéssel –, **a külföldi tőke beáramlásának fő csatornája nem a privatizáció volt.** 1990 és 2008 között a privatizáció útján érkező külföldi tőke aránya a 20%-ot sem érte el (10.11 táblázat). A beérkezett tőke 80% új beruházás, ún. zöldmezős beruházás, illetve az itt megtermelt profit visszaforgatásának eredménye volt! Az e tények figyelembe vételével készült, 11.4 ábra adatai azonban a külföldi tőke súlyát részint alábecsülik, részint túlbecsülik. Egyfelől tudni kell, hogy a Magyarországon bejegyzett, külföldi érdekeltségű vállalkozások által alapított itthoni vállalkozások „hazai társaság tulajdonú” vállalkozásként vannak nyilvántartva. Másfelől viszont az is igaz, hogy számos, közismerten magyar üzletemberek nevéhez kötődő vállalkozás adózási megfontolások miatt külföldön – Cipruson, Szlovákiában, Romániában vagy EU-n kívüli ún. *offshore* területen – van bejegyezve (←9.1.4).

Ellentétjére fordítva a fentebb megfogalmazott állítást – hogy ti. a magyar privatizáció legfőbb nyertesei a transznacionális vállalatok lettek –, nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a magyar kapitalizmus nem lett „haverok kapitalizmusa”, mint ahogyan azt Árva (1989) és sok hozzá hasonló elemző – annak idején, meg még később⁵⁹ is gondolta. És az a veszély sem vált valóra, hogy az ország dél-amerikai jellegű banánköztársasággá alakul, ahol csak két hatalmi bázis létezik, az exportra termelő nagy latifundiumok és a feudális, honi elit által irányított hadsereg.⁶⁰ Az sem vált jellemzővé, ami Oroszországban történt, ahol oligarchák kezébe jutott az állami vagyon döntő része (← 9.1.5). Azok az egymással is szoros kapcsolatban álló nagy cégek, melyekkel szemben e gyanú egyáltalán felvethető (11.5 ábra), tulajdonosi szempontból különbözőek: az OTP és a Mol tőzsdei társaság, az MVM gyakorlatilag 100%-ban állami tulajdon, az MKB-t közvetlenül egy német állami (tartományi) bank irányítja, Demján Sándor,

57 A 2007. évi árbevételi adatok alapján az Audi Hungária Motor Kft. – a Mol után – a második legnagyobb magyar vállalat volt. Az E.ON Földgáz Trade Zrt. ugyanezen a listán 4., a Magyar Távközlési Telekom Nyrt. a 6. volt. Ld. HVG Trend: TOP 500, 2009. jan.3.

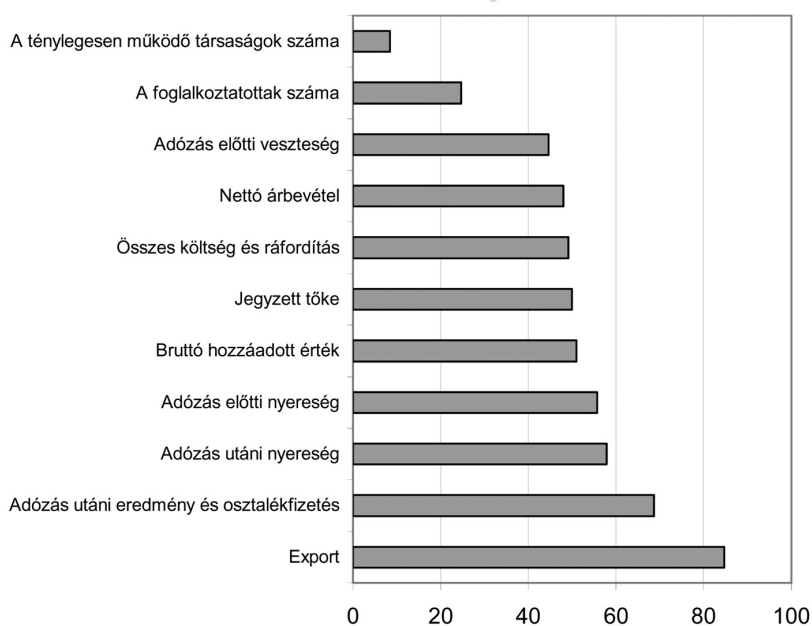
58 Ld. Kriván Bence: „Széthullik az öngyilkos milliárdos birodalma”, NSZ, 2009. jan. 9.

59 Obersovszky (2006).

60 1989-et követően, a baloldali értelmiség köreiből erről a lehetőségről Greskovits Béla (1995) és Szalai Erzsébet írt és beszélt a legerőteljesebben. A jobboldalon ugyanezt a jövőképet Csurka István jövendölte, aki a lakitelki tanácskozáson – 1987-ben – egy „pincérnemzet”-ről vizionált, ami úgy volt értendő, hogy a külföldiek által irányított Eldorádban a magyarok nemhogy tulajdonosok, de vendégek sem lesznek, legfeljebb pincérek.

Csányi Sándor és Kapolyi László cégbirodalmi lényegében egyszemélyes, családi vállalkozások. Bár jól kitapinthatóak az összefonódások, melynek szálaait több esetben is az első számú vezetők több évtizedes személyes barátsága sodorta, az már nem igaz, hogy ezek az emberek személyükben – külön-külön, vagy pláne összefogva – bármikor is meghatározó befolyást tudtak volna gyakorolni az országot irányító nagy parlamenti pártokra, vagy pláne a politikai változások végeredményére. Amikor és ahol tehettek, ott persze igyekeztek a törvényhozást saját cégeik érdekében befolyásolni (pl. *lex Mol*), de hozzájuk hasonlóan viselkedtek azok a kinevezett nagyvállalati vezetők is (pl. a Richter élén álló Bogsch Erik), akik semmiképpen sem nevezhetők oligarchának.

11.4 ÁBRA: A KÜLFÖLDI TŐKE SZÁZALÉKOS ARÁNYA A MAGYAR GAZDASÁGBAN, 2003

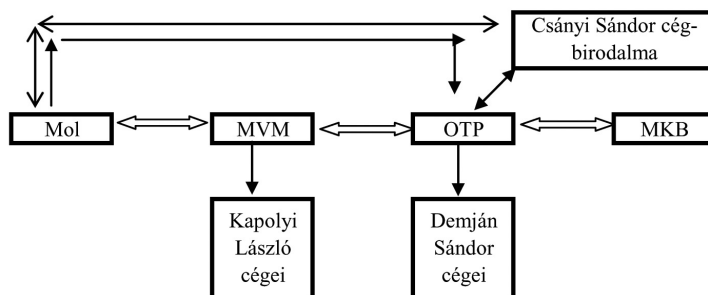

Megjegyzés: A nem-pénzügyi gazdasági társaságok adóbevallásra épülő 2003-as adatai. Az adatok - természetesen - a zöldmezős beruházásokat is tartalmazzák!
Forrás: Pitti (2005)

Mint arra Bokros Lajos több tanulmányában és nyilatkozatában nagy nyomatékkal rámutatott, legalább három oka volt annak, hogy nálunk – szemben Oroszországgal – nem került az állami vagyon oligarchák kezébe.

1. Akadályt jelentett az európai uniós csatlakozás, ami piacbarát, versenypárti jogi és intézményi megoldásokat kényszerített rá az országra.
2. Fontos különbség, hogy nálunk nincsenek monopoljárdékokat biztosító nyersanyag-lelőhelyek, ezért a privatizáció során a vetélkedés más területekre koncentrált.
3. Akadályozta az oligarchikus struktúrák kialakulását, hogy a magyar gazdaság nyitott, a piac kicsi, ezért a versenytől nem lehetett elzárni a hazai vállalatokat, bármennyire is szerettték volna ezt a tulajdonosok elérni.

11.5 ÁBRA: A MAGYAR NAGYTŐKE ÖSSZEFONÓDÓ VÁLLALATAI 2008 TÁJÁN

Forrás: A szerző összeállítása.

Vagyis, a privatizáció során lehetett szerezni nagy vagyont pusztán politikai támogatással, de megtartani már csak hatékony működéssel lehetett.⁶¹

Az egykori, kiemelt nagyvállalatok (←1.2 táblázat) túlnyomó többsége, 49-ből 37, felaprózódott, eltűnt. Helyüket új cégek foglalták el a piacon, melyek közül a sikeresek gyors ütemben gyarapították eszközeiket, tőkéjüket. Pitti (2005) is hasonló következtetésre jutott a nem-pénzügyi társaságok 2003-as mérlegadatainak számszerű elemzése nyomán.

„Kutatásaink szerint 42-44%-os súlya van a volt állami vagyon privatizációjának; 30-32%-ot tesznek ki az előzmény nélküli új vállalkozásalapítások (...). A tulajdoni arányok ezredforduló utáni évekre jellemző változásaiban mind markánsabb szerephez jutnak az új tulajdonosok (alaptőkeemelés útján megvalósuló - M. P) eredmény-visszaforgató döntései.”⁶²

Magyarországon tehát **a szocializmusból örökölt óriásvállalatok, s különösen a „kemény mag” privatizációja** – mint ahogyan ezt az előző fejezetben (←10.4) már egyszer kifejtettük, és most a 11.9 táblázatban adatokkal is illusztrálunk – valójában **csak előkészítője, szálláscsinálója volt az új beruházásokra készülő külföldi tőkének.**

Ha az egész posztoszocialista régióra próbálunk általános törvényszerűséget megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy ahol voltak sikeres, nagy privatizációs tranzakciók, ott ezt követően háromszor-öttször annyi „friss” tőke érkezett, zöldmezős, új beruházás formájában. De, ha gyanúsán sokszor kudarcba fulladt vagy korrupciógyanúsnak tűnt az egykori állami nagyvállalatok értékesítése, ha érzékelhető kockázata volt annak, hogy az ország élén álló totalitárius-autokratikus vezető kénye-kedve szerint bármikor visszaállamosíthat egy már privatizált céget, akkor a külföldi tőkének a zöldmezős beruházásokhoz sem igazán volt bizalma (pl. Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország). Ennek pedig elkerülhetetlenül az lett a következménye, hogy a nemállami, magán vagyon egészen szélsőséges módon néhány hazai befektetői csoport vagy magánszemély – azaz oligarchák – kezében koncentráldott, akik azután a zöldmezős beruházások lehetőségét is megkaparintották. Így végeredményben sokkal kisebb tér nyílt a versengésre, mintha az öt kontinens transznacionális vállalatai egymással kerültek volna konkurenciaharcba egy-egy nemzeti piacon.

61 Ld. Bokros nyilatkozatát a *lex-Mol* vita kapcsán. NSZ, 2007. okt. 13.

62 Pitti (2005) 40. o.

VÉLT VAGY VALÓDI ANTISZEMITIZMUS?

Kivételes epizódja volt a korai privatizáció időszakának a Tízek Konzorciuma néven megalakult befektetői csoport összeállása 1993 januárjában. Az akkori idők 10 leggazdagabbnak mondott magyar vállalkozója demonstratív módon szövetkezett, hogy megvásárolja a *Centrum Áruház Rt.*-t, az ország legnagyobb áruház láncát.⁶³ Érdemes felidézni a neveket: Dicső Gábor, Kelemen Iván, László András, Lupis József, Minárovits János, Rubik Ernő, Széles Gábor, Tamás István, Vadász Péter és Várszegi Gábor. A felsoroltak között talán Rubik Ernő – a Rubik kocka feltalálója – az egyetlen, akinek semmiféle kapcsolata nem volt az ÁVÜ-vel és a privatizációval. A többiek egy vagy több alkalommal már korábban is pályáztak, és nyertek is. László András, Széles Gábor és Tamás István is egész vagyonát a privatizációnak köszönhette. Ennek ellenére – miután a konzorcium E-hitelből akarta megvásárolni a céget, nem hoztak bankgaranciát és a Centrum vagyonát kínálták fel fedezetként – az ÁVÜ a javaslatot elutasította. Jellemző a kor ideológiai-politikai légkörére, hogy miként értékelte Tamás István ezt a kudarcot. „Abban az időben egy-két konzervatív barátomtól megtudtam (mert én nem pártállás szerint kötök barátságot), akik az Állami Vagyonkezelőnél dolgoztak (...), hogy miközben ez volt az egyetlen komoly ajánlat, valaki azt mondta, hogy «csak nem fogjuk zsidóknak odaadni». Ennyi. És itt az ügy lezárult. Zárójelben jegyzem meg, hogy azért utána Várszegi Gáborral külön tárgyalást folytatott az ÁVÜ, hogy esetleg mégis megvenné.”⁶⁴

Más privatizációs tranzakciók során is felmerült az antiszemitizmus gyanúja – amikor Soros György bevőként jelentkezett az OTP-re (←6.9.7), amikor egy amerikai befektetői csoport a TV3 koncessziós jogára pályázott és képviselőjükként a prominens újságíró és tv-személyiség, Baló György lépett fel, vagy éppen Kunos Péter személye kapcsán az *Agrobank* botrány során (←9.5.3) –, de ezek nem a múltba visszautaló, utólagos bosszúállások voltak. Nem arról volt szó, hogy a Kádár-korszak „zsidó káderei” elleni ellenszenv lett volna a döntő momentum⁶⁵, és emiatt ment volna füstbe megannyi, sikeres hazai nagyvállalkozó terve arra, hogy világgiazi mértékkel mérve is jelentős vállalkozói birodalmat építsen ki magának. Itt inkább az idő dimenziótól független, zsidó-ellenesség, populizmus és idegengyűlölet eseti keverékeinek megjelenéséről volt szó. Újabb példája ennek az a kampány, ami 2009-ben hónapokon át betöltötte a médiát Yoav Blum, izraeli–magyar ket-tős állampolgár sukorói televíziósárslása, illetve a telken tervezett kaszinóépítés kapcsán. Ennek az MNV Zrt. által – egyébként kormányutasításra – lebonyolított, majd a populista támadások után érvénytelenített tranzakciónak már végképp semmi köze nem volt a múlthoz – már csak a főszereplő fiatal életkora okán sem.⁶⁶

Azt sem lehetett előre látni, hogy a különféle tranzakciókban, különböző külföldi vevőknek értékesített magyar állami cégek a későbbi évek során mégis egy kézbe kerülnek. Látványos és tanulságos példa erre, ahogyan Németországban **óriásfúziók** eredményeképpen jött létre az E.ON cégcsoport, melynek tagjai korábban Bayernwerk, Ruhrgas, Powergen stb. néven önálló vevőként jelentek meg a magyar piacon (←6.5.5). Hiába adták el az állami vagyonkezelők külön-külön ezeket a cégeket, végül ugyanaz lett a tulajdonos. Így állt elő az a helyzet, hogy 2007-ben az E.ON piaci részesedése Magyarországon az áramszolgáltatásban 45%, a földgáz kereskedelemben 28% volt, sőt, a cégcsoport privatizációval és zöldmezős beruházások útján jelentős erőművi kapacitásokra is szert tett.

63 HVG, 1993. jan. 23. PRIVINFO évkönyv 1993, 737-739. o.

64 Beszélő, 2003. április

65 A késő kádári kor antiszemitizmusáról, illetve annak 1990 utáni megnyilvánulásairól ld. Szabó (2000) tanulmánykötetének több írását (különösen fontos a 28-29. o. található fejtegetés).

66 A King's City elnevezésű beruházásra egy amerikai, izraeli, német és magyar üzletemberekből álló befektetőcsoport készült, amely 2013 közepére 1 Mrd eurós költséggel idegenforgalmi komplexumot szeretett volna létrehozni a Velencei-tó északi partján. A 70 ha-os ingatlan, amelyre a komplexumot tervezték, Sukoró külterületén van. A korábban állami tulajdonban lévő üres területhez Blum, a projekt magyarországi képviselője, úgy jutott hozzá, hogy felajánlotta cserébe a magyar államnak a Pest megyében, több különböző telken található összesen 183 hektárnyi gyümölcsösét.

11.9 TÁBLÁZAT: A KÜLFÖLDI TŐKE ELSŐDLEGES MEGJELENÉSE ÉS A KÉSŐBBI TŐKEBEKTETÉSEK ARÁNYA A MAGYAR GAZDASÁGBAN, 1989–2005

Magyarországi befektetők toplistája (2005. szeptember 1-éig, újrabefektetett jövedelem nélkül, bruttó, millió euró)

Befektető	Nemzetiség	Kumulált befektetés	Induló tőke	Ágazat	Hazai cég
E.On Energie AG	német	1700	371	energetika	áram- és gázszolgáltatók
Deutsche Telekom AG	német	1328	673*	távközlés	Magyar Telekom Rt.
Audi AG	német	1103	94*	gépjárműipar	Audi Hungary Motor Kft.
General Electric Co.	amerikai	846*	n.a.	term., szolg.	GE Hungary, Budapest Bank, stb.
Alcoa Inc.	amerikai	840	42	alumíniumipar	Alcoa-Köfém Kft.
Telenor ASA	norvég	kb. 769	n.a.	távközlés	Pannon GSM Rt., Digitania Rt.
Vodafone B.V.	holland	653	33*	távközlés	Vodafone Hungary Rt.
RWE AG	német	583*, **	369	közműszolg., körny. védelem	Elmű, Émász, Mátrai Erőmű, stb.
Opel Powertrain Holding	holland	477	37*	Opel Hungary Powertrain Kft.	
Tesco Plc.	brit	446*	n.a.	kereskedelem	Tesco-Global Stores Rt.
UGC Europe Inc.	holland	400	30	távközlés	UPC Hungary, Monortel
Suzuki Motor Corp.	japán	324	9	gépjárműipar	Magyar Suzuki Rt.
Auchan S.A.	francia	288	n.a.	kereskedelem	Auchan Hungary Kft.
Royal philips Electronics N.V.	holland	258	n.a.	elektronika	Philips Hungary Kft.
AIG/Lincoln Eastern Eu Llc.	német	250	n.a.	ingatlan	AIG/Lincoln Kft.

Megjegyzések:

* 1,30-as euró/dollár árfolyammal számolva

** újrabefektetett jövedelemmel együtt

Forrás: VG, BBI

11.4.2 A menedzserek diktálták az ütemet⁶⁷

A mából visszatekintve világosan látszik, hogy a 80-as évtizedben Magyarországon az állami nagyvállalatok menedzserei diktálták a változások ütemét. Végeredményben ez az országnak is előnyére vált. Bár a menedzserek saját maguknak rendelték a nótát, az egész ország számára teremtették meg a nemzetközi tőkeáramlás számára is fontos intézményi stabilitás feltételeit. Áldásos hatása mutatkozott a kényszernek, az akut tőkehiánynak is. Ennek tudható be, hogy a magyar társadalom többségének hagyományos külföld- és külföldi tőkeellenessége ellenére, nálunk sokkal hamarabb nyíltak meg a kapuk a külhoni befektetők előtt, mint a többi volt szocialista országban. Ezt a tényt a hazai menedzserek – akik saját autonómiájukat növelni, de privilégiumaikat megőrizni akarták, és az állami mentőövre továbbra is számítani szerettek volna – kénytelenek voltak tudomásul venni. A helyzetet – a rohamosan növekvő költségvetési eladósodás nyomására – az egymást követő, különféle felállású, koalíciós kormányok is elfogadták. A körülmény összzejátszása együtt vezetett a készpénzes eladáson alapuló privatizáció uralkodóvá válásához, a transznacionális vállalatok térnyeréséhez. Így lehetett a magyar gazdasági átalakulás – a többi kelet-európai országhoz képest – viharosan gyors, magától értetődő és szerves folyamat. Így, végeredményben egy bő évtized alatt nem egymás ellenére, hanem egymással összekapcsolódva, a gazdasági befolyásért versenyezve alakították át a tulaj-

67 Ebben a részben nagy mértékben támaszkodtam az Antal–Csillag–Mihályi (2005) tanulmányra.

doni szerkezetet a hazai állami vállalati menedzserek, a hazai magántulajdonosok és a külföldi befektetők.

Bármennyire kompromisszumosnak, a részleteket tekintve igazságtalannak és erkölcsstelennek is látszott 1988/89 táján az állami vállalati menedzsment szerepe, a globális tőkeáramlás sodrában ez a csoport lett a zökkenőmentes kapitalista, piaci tulajdonosi átalakulás legfontosabb szereplője. Miközben valamennyi kelet-európai országban arról folytak a viták, hogy hogyan, milyen arányok szerint osszák el a tulajdont a lakosság, a vállalatok munkásai, a költségvetés és a külföldi vásárlók között, addig hazánkban természetes és túlnyomó vélemény volt, hogy tulajdont szerezni csak készpénzért, versenyben, és a jövőbeli működtetés reményében, azaz valóságos vagyoneértékelés alapján lehet. Pénze és hitele persze csak a gazdasági elitnek, vagyis a vállalati és vállalkozói elitnek volt. A vállalati topmenedzserei kollektívák a piaci versenyben való fennmaradáshoz, a vállalati önkormányzati törekvések részleges megőrzéséhez pénzt csak külföldi befektetőktől várhattak. Éppen emiatt nem is idegenkedtek a „piaci”, akkor konkrétan a globális tőkeáramlásban érdekelt versenyvilág globális tőkepiaci módszereitől.

A hazai privatizáció a gyors és radikális váltást hozó lebonyolítását a magyar menedzserek a globalizáció hátszelével tették lehetővé. **Az első 10 évben**, tehát 1998-ig, **egyetlen más kelet-európai ország sem volt képes a gazdasági átalakulás érdekében** annyira kihasználni a globalizációt, mint hazánk. A gazdasági szerkezetváltás – akár az exportorientációt, akár a legfejlettebb termelési kultúrák átvételét vizsgáljuk – sehol nem eredményezett akkora ugrást, mint nálunk. Ilyen nemzetközi környezetben a hazai piacgazdasági intézményrendszer gyors átalakításától felbátorodott külföldi tőke, nemhogy elszívta volna a lehetőségeket, hanem éppen hogy lökést adott a hazai magánszektor fejlődésének is. Ennek alapvető oka az volt, hogy 1990 körül a külföldiek között az ún. „zöldmezős” beruházók alkottak többséget a privatizálásban licitálókkal szemben, így egyfelől keresletet támasztottak a hazai beszállítókra, másfelől gerjesztették a tulajdonért folytatott versenyt a hazai licitálók között, végül, mintegy „helyet hagytak”, nem szorították ki a hazaiakat a privatizációs versenyből. Végül, de nem utolsósorban „egyensúlyi árat” beállító szerepük sem volt lebecsülendő.

Minden kelet-európai országban volt példa arra, hogy a vállalatok aktuális vezetői befolyásolták a privatizáció menetét, sőt, az is nagyszámban fordult elő, hogy korábbi vállalatvezetők kezébe került a tulajdon, mégis Magyarország volt az egyetlen ország, ahol ez az átváltozás csak a kis- és középvállalati körben lett uralkodó forma. Paradox módon, az elmúlt 20 év egészét tekintve elmondható, hogy hazánk annak ellenére volt az egyetlen következetes gazdasági átalakulást és radikális privatizációt végrehajtani képes ország Kelet-Európában, hogy a külföldi tőke és az állami vállalatok menedzsmentje – Kornai János és sok más nagy tekintélyű elméleti közgazdász tiltakozása ellenére is – jelentős szerepet játszott a privatizációban. **A vállalatvezetők és a velük részben összefonódó pártállami irányító apparátus a vállalati vagyon nagyobbik részét** – ti. az óriásvállalatokat – **korrekt módon, nagy pénzért eladta, és az így befolyó pénzből a kormány az államadósságot csökkentette.** A kisebb részt – a kis- és közepes méretű vállalatokat – viszont bagóért, de saját akkori pénztárcájukhoz mérten mégiscsak komoly pénzeket fizetve, a menedzserei osztály magának szerezte meg.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy **a menedzserek tulajdonhozjutása nem volt automatikus.** Általában nem az történt, hogy aki éppen vezetői pozícióban ült 1989/90 fordulóján az vásárolta meg a saját vállalatát. A tulajdonért egy-egy iparágon, üzletágon belül is éles verseny folyt, amely sokszor 5-10 vagy akár 20 évig is eltarthatott – miközben az állami vagyonekezelők tulajdonában álló cégek elsőszámú vezetőit kétszer-háromszor vagy még többször is lecserélték.

11.4.3 Hogyan születtek (és nem születtek) nagy vagyonok?

Hitelből? Alapjában véve nem vált be az az elgondolás, amely a banki szférától várta a hazai vállalkozók vásárlóerejének megsokszorozását, és a korrekt, átlátható privatizáció kikényszerítését. Bár elvileg nem volt akadálya annak, hogy korrekt módon akár 10-szer, 20-szor nagyobb hitelhez jusson valaki, mint amekkora önrész lefizetésére képes, a gyakorlatban az állami bankok menedzserei számtalan esetben felelőtlenül és/vagy korrump módon jártak el. Mint később kiderült, ez nem speciális magyar sajátosság volt; valamennyi posztszocialista országban ez volt a jellemző. Ezért előbb vagy utóbb, ennek mindenütt véget vetettek – nálunk a leg hamarabb. A külföldi tulajdonba került bankok már óvakodtak az ilyen mértékű, vagyoni biztosítékkal alá nem támasztható hitelek kockázatától.

De még a 10-szeres, 20-szoros hitelnyújtás is csak arra volt elég, hogy hazai befektetők közepes méretű cégeket vásároljanak. Arra, hogy valódi nagyvállalatot egy nulláról induló magyar vállalkozó az állami vagyonkezelőktől a szokványos privatizációs eljárás keretében, hitelből megvásároljon, s azt azután eredményesen működtesse, egyetlen példa sem volt. (Ebből a szempontból a felszámolások és végelszámolások esetében jobbak voltak az esélyek. Ld. *VIDEOTON*).

Arbitrázs útján? Meglepő módon, 1990 után csak kevesen vetették fel nyíltan a spekuláció – vagy elegánsabb kifejezéssel élve –, az arbitrázs problémáját. Pedig, az ingyenes népi részvény gondolatával kapcsolatban (← 1.1.4.6) korábban többen is előre látták, hogy a lakosságnak szétszórt részvényeket élelmes spekulánsok fel fogják vásárolni. Ugyanakkor nagy tiltakozást váltott ki 1989-ben az ún. spontán privatizáció (← 3.2.1), amikor a közvélemény úgy érzékelte, hogy a vállalatvezetők egy része csak azért szerzi meg a vállalatát, hogy gyorsan továbbadjja. És mégis: az 1990-es évek első felében, abban az összefüggésben senki sem beszélt spekulációról, amikor az állam hitelekkel és/vagy kedvezményekkel az ún. „hazai vállalkozók” vagyonszerzését támogatta. Az „**olcsón veszik – drágábban továbbadják**” politika veszélyét csak a privatizációs szervezetben dolgozók érzékelték napi munkájuk során. Ők azt is látták, hogy nincs jelentősége annak, hogy egy adott cég vevőjelöltje pillanatnyilag az adott cég vezetője/alkalmazottja-e vagy éppenséggel egy hasonló profilú másik cégben dolgozik, netán az eladásra kínált cége vezetője volt három évvel korábban. Ugyanez történt a kárpótlási jegy, az E-hitel és a kedvezményes munkavállalói tulajdonszerzés esetében is. Élelmes vállalkozók – magyarok is, külföldiek is – csak arra vártak, hogy az előre letárgyalt forгатókönyv szerint, átvegyék a vagyont attól, aki hajlandó volt elvállalni a stróman szerepét. Mindezt az ÁVÜ menedzsmentje hamar felismerte, de akkor már nem igen volt mód nyilvánosan fellépni a „hazai vállalkozók” támogatását zászlóra tűző közvéleménnyel, illetve a populizmusra mindig is hajlamos politikusokkal szemben. Merthogy minden párt, minden politikusa – bár különböző megfontolásokból – nagyjából ezen az állásponton volt.

Tőzsdén keresztül? Távolról sem valósultak meg a tőzsdéhez kapcsolódó tervek és várakozások sem, és ezért nagy árat fizetett a magyar társadalom. Az összes lehetséges privatizációs technika közül ez a legtranszparensabb, legobjektívebb értékesítési mód – ezzel szemben merülhet fel a legkevésbé a korrupció vádja.

1990 táján sokan feltételezték, hogy a privatizáció alapvetően a nyilvános értékpapírpiacra keresztül történik majd. Végül a BÉT-en keresztül privatizált cégek száma 40 alatt maradt.

2005-ban a legnagyobb 20 magyar cég között mindössze kettő volt, ahol a tulajdonosok között még mindig nem volt meghatározó erejű külföldi szakmai befektető (*Mol*, *MVM*). Volt még egy tőzsdei cég (*Magyar Telekom*), de az privatizációja kezdetétől fogva szakmai befektetők irányítása alatt állt. Nem igen mentek és/vagy nem maradtak tőzsdén a pénzüzetek sem. 2009 nyarán csak két bank részvényeit jegyezték a tőzsdén (OTP, FHB). A hazai, magánszemélyek kezében lévő vállalkozások közül is csak kevés tudta kihasználni a tőzsde kínálta növekedési lehetőségeket (Synergon, Graphisoft, Fotex, Econet, Állami Nyomda), és csak egyetlen egy volt, amely közvetlen módon kapcsolódott a privatizációhoz (*Forrás*). Vagyis az a tény, hogy a magyar privatizáció csak kisebb részt bonyolódott a tőzsdén keresztül, okként és okozatként egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a magyar tőzsde általában sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket: 2009 nyarán mindössze 43 társaság papírjai forogtak a BÉT-en.

Támogatás jobbról-balról. Csak részeredményeket hozott az a kormányokon átívelő koncepció, hogy állami támogatással – kedvezményes hitelekkel, megrendelésekkel, garanciákkal, adókedvezményekkel, a kartellszerű viselkedés hallgatolagos támogatásával stb. – magyar tulajdonú, magáncégekből „igazi” magánvállalatokat, afféle „nemzeti **bajnokok**”-at kell felnevelni.⁶⁸ Az egyik ilyen kísérlet az egyértelműen MSZP-közi *Transelektro* felnevelése volt. Ezt a céget vezetői kivásárlás keretében szerezték meg az egykoron az ÁVH által alapított külkereskedelmi szakkivállalat topmenedzserei. Ezt követően egy ideig meredek, emelkedő pályán mozgott a vállalkozás, azután visszafizethetetlennek bizonyult hitelek nyomán csődbe ment. Ennél lényegesen sikeresebb volt a *Vegyépszerv* (← 1.4.3), amely legalább részben annak köszönhető többször is a csődtől való megmenekülést, hogy a cég mindenkori vezetői baráti szálakat ápoltak a Fideszsel is, meg az MSZP-vel is.⁶⁹ Ebbe a kategóriába sorolható a Richter is, jól lehet a cég részvényeinek többsége külföldi pénzügyi befektetők kezébe került. Mégis, a Richtert jó okkal lehet „nemzeti” vállalatnak besorolni, miután a menedzsment még 2009-ben is magyar kézben volt, ráadásul mindvégig következetesen pártsemleges viselkedést tanúsított (11.10 táblázat).

Kollektív tulajdonlás? Mint láttuk, a kollektív tulajdonláshoz kapcsolódó baloldali tradíció – a fejezet elején idézett marxi mottó szavaival, a „holt nemzedék hagyománya” – 1989 táján meghatározó módon volt jelen a vitákban (← 1.1.6.4). Az alkalmazotti tulajdonlás számos formája, a települési önkormányzatok és a társadalombiztosítási alapok vagyonhoz juttatása mind-mind fontos eleme volt az akkortájt megfogalmazott javaslatoknak. Ezen alapultak a „vegyes gazdaság” elméletek is, remélve, hogy a valódi, tőkés magántulajdon mellett jelentős – sőt akár az előbbivel egyenrangú! – szerepet játszanak majd az állami és közösségi tulajdonformák is.

A 90-es évek folyamán a kollektív tulajdonlást támogató tervek részben meg is valósultak, de mégsem váltak tartós jellemzőivé a magyar gazdaság tulajdonosi szerkezetének. Egyrészt az történt – és erre fentebb már az arbitrázs kapcsán utaltunk –, hogy azok a tulajdonosok, akik ingyen vagy óriási kedvezménnyel jutottak jelentős részvénypakettekhez, rövid időn belül eladták részvényeiket. Az élet sokszor visszaigazolta a magyar szólás-mondást: „Ebül szerzett jószág, ebül vész el.” Azok, akik valamilyen nagy kedvezmény útján jutottak hozzá a részvényekhez, vagy egy ingatlanhoz – legyenek akár magánszemélyek, akár önkormányzatok vagy más kvázi-állami szervezetek –, a valódi ár töredékéért is hajlandók voltak továbbadni a

68 Pénzügykutató Zrt. (2008)

69 Az MSZP, a Fidesz és az SZDSZ körül szerveződött üzleti körök kialakulásáról, a fontosabb szereplőkről és tranzakciókról ld. Szalai (2001) elemzését. Id. mű. 206-217.

11.10 TÁBLÁZAT: A TRANSELEKTRO, A VEGYÉPSZER ÉS A RICHTER ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Jellemző	Transelektro	Vegyépszer	Richter Gedeon
Vállaltörténet	szocialista vállalat	szocialista vállalat	kapitalista tradíciók
Magántulajdon megjelenése az 1990-es években	állami vállalat privatizációja során	állami vállalat privatizációja során	állami vállalat privatizációja során
Tulajdonos			
első	MRP-MBO	MRP-MBO	tőzsde, pénzügyi befektetők
2006	magyar magánszemély	magyar cég	tőzsde, pénzügyi befektetők
Állami tulajdonosi jelenlét	kockázati tőke befektetés, időleges, kisebbségi	szavazatelsőségi részvény (MFB), időleges	többségi, majd kisebbségi pakett, tarós
Tulajdonosi szerkezet	koncentrált	koncentrált	az osztott tulajdon fennmaradása
Fő tevékenység induló 2006	külkereskedelem, fővállalkozás energetikai gépgyártás, közlekedési eszköz, környezetvédelmi eszköz gyártás, (ingatlanfejlesztés)	szerelem, építés, fővállalkozás, út-híd-vasútépítés, környezetvédelmi fejlesztés, (ingatlanfejlesztés)	gyógyszergyártás gyógyszergyártás
A fő piac jellege	sajátos - külföldön is stratégiai, állami megrendelés, csökkenő export	sajátos - állami megrendelés, csökkenő export	sajátos - külföldön is stratégiai, növekvő, export
A növekedés módja	beolvasztás	beolvasztás, felszámolásból kivásárlás, külföldi terjeszkedés is	elsősorban hazai beruházás, külföldön új és vegyes vállalat alapítás (részvéncsere is)
A terjeszkedés forrása	hitelek	belső tőkefelhalmozás	tőkefelhalmozás, kizárólag saját erő
Siker pályája	induláskor sikeres, majd válság	vegetálás, kiugrás, majd konszolidáció	106 éves sikeres működés, 1993 óta folyamatos növekedés
Állami támogatási formák			
• adózási kedvezmények			++
• tőkejuttatás	+(MFB)		++(állami alaptőke emelés)
• költségyegyeztetés		+(MFB)	
• állami garancia	+	+(közvetve)	
• Eximbank, Mehib	++		+
• állami megrendelés	+(közvetve)	++	++
• más piactermelés	++		++
Vegetárius múlt	szocialista vállalat, vezetői poszt	szocialista vállalat, nem felső vezető	szocialista vállalat, nem felső vezető
Vállalatirányítás	egyszemélyi, tradicionális	közponosított, korszerű módszerekkel	kollektív, az első számú vezető dominanciájával, korszerű módszerekkel
Vegetáció, választások után	nem	vegetációváltások a kormányzati kurzus szerint	nem
Nyilvánosság	hangos	rejtőzködő	inkább rejtőzködő, a hazai termelés védelmében kissé hangosabb

+ kisebb mértékben jellemző, ++ nagy mértékben jellemző

Forrás: Pénzügykutató Rt. (2008), Melléklet

privatizált vagyont. Másrészt az történt, hogy a vártnál sokkal lassabban haladtak azok a reformok – elsősorban az egészségügyben és a nyugdíjbiztosítás terén –, melyekre számítva többen azt remélték, hogy a magánmegtakarításokat kezelő non-profit szerveződések (betegbiztosítási- és nyugdíj alapok, önszegélyező pénztárak stb.) már a rendszerváltást követő néhány éven belül meghatározó szerepet fognak képviselni a tőkepiacokon.

A megoldás: tőzsde + hitel+ támogatás jobbról-balról! Másfelől viszont a tőzsdei privatizáció – legalább két nagyon fontos cég – a Mol és az OTP esetében mégis csak utat nyitott a magyar nagytőke gyorsütemű felhalmozódására (←11.1.1), és minden jel szerint ugyanezt az utat kívánta bejárni az MVM is, Kocsis István vezetésével (←6.5.14). Látni kell, hogy ebben a folyamatban a hitelmechanizmusnak is komoly szerepe volt.

Az történt ugyanis, hogy e két cég csúcsovezetői – tulajdonképpen bennfentes pozíciójukat kihasználva – hiteltől jelentős mennyiségű „saját” részvényt tudtak vásárolni, sőt ezen túlmenően az OTP banktól, illetve az OTP-vel „baráti viszonyt” fenntartó, egyébként 100%-ban külföldi tulajdonban álló Magyar Külkereskedelmi Banktól (MKB) felvett kölcsönök segítségével egyéb vállalatokat, termőföldet és erdőket vásároltak. Ez az üzleti modell nyilván nem működött volna egy „normális” tőzsdei cég esetében, ahol a végső tulajdonosok ragaszkodtak volna ahhoz, hogy a menedzsmen alkalmazottként és ne nagyvállalkozóként viselkedjen, idejének és szellemi energiáinak minden cseppjét az adott cégnek szentelje. És bizonyosan nem működött volna ez a modell anélkül, hogy a már említett valamennyi cég – tehát a Mol, az OTP, az MVM és az MKB – vezetése ne tartott volna – összességében, a két évtizedet egységben tekintve – többé-kevésbé kiegyensúlyozott, szívélyes kapcsolatot a mindenkori legnagyobb politikai párttal, tehát az MDF-fel, az MSZP-vel illetve a Fidesszel.

11.4.4 Túl gyorsan vagy túl lassan ment végbe a privatizáció Magyarországon?

Erre az utókor nézőpontjából természetes módon felmerülő kérdésre egyaránt lehet igenlő és tagadó választ adni. *Igen*, az ipar és a mezőgazdaság átalakulása szélsébeben ment végbe, üzemek ezrei kényszerültek összetöpreődésre, vagy bezárásra. *Nem*, a változás csigalassúsággal haladt, hiszen még ma is működik egy sor elavult struktúrájú, gyenge minőségű szolgáltatást nyújtó, köztulajdonban álló cég. Bár az iparban, a szolgáltatásokban, sőt a mezőgazdaság nagyobbik részében is a magánvállalkozások néhány év alatt túlsúlyba kerültek, azért még 2009-ben is volt jelentős üzleti értéket képviselő, valódi vállalat 100%-ig állami tulajdonban: *Magyar Posta, MVM-csoport, Szerencsésjáték Rt., MFB, MÁV* stb. És akkor még nem beszéltünk a települési önkormányzatok tulajdonában álló cégek százairól, továbbá arról, hogy a termőföld piac liberalizációja még 2010-ben is beláthatatlanul távolinak tűnik, s ez minden kétséget kizáróan döntő oka annak, hogy a magyar mezőgazdaság 20 évvel a rendszerváltás után mind abszolút, mind – a versenytársakhoz viszonyítva – relatív értelemben rosszabb állapotban van, mint azt megelőzően.

Részgazsággként tehát mind a két állítás megállja a helyét. Mégis, összességében úgy gondolom, hogy **nemzetközi összehasonlításban viszonylag gyors, mégis a lehetőségekhez képest inkább túlzottan lassú volt a folyamat.** Az idő igazolta Jánossy (1969) korábban már többször idézett, kvázifejlettség tanulmányát (←1.1.5), amelyben a szerző már jó előre felvetette a változások időbeli menedzselésének nagy dilemmáját. A kvázi-fejlett állapot felszámolása éppen azért annyira nehéz, mert csak *lépésenként* és mégis a termelés teljes frontján *egyidejűleg* valósítható meg.

A privatizáció – egyfajta sokkterápia. Az egyik feladat éppen a rossz társadalmi konszenzusok megtörése, és ez indokoltságát, működési logikáját tekintve nagyon hasonló ahhoz, amit a makroökonómiában az inflációs várakozások megtörése kapcsán triviálisnak tekintünk. A sokkterápia másik funkciója, hogy elemeire szabadlja azt a – jobb híján mondjuk így – fertőzési láncot, amelyen keresztül az egymással szükségszerűen szoros vevői-szállítói kapcsolatban álló, ámde rossz hatékonysággal, rossz minőséget előállító vállalatok végül is az egész nemzetgazdaság előhaladását fékezik. Az imént idézett, Jánossy Ferenctől származó gondolat fényesen beigazolódott a rendszerváltást követő, gyors reformok során. A teljeskörű liberalizáció, a csődtörvény, a pénzintézeti törvény és a szövetkezeti törvény együttes hatása nyomán a magyar ipar valóban megtisztult, a kvázi-fejlett vállalatok többsége tönkrement, átalakult. Megszűnt a sorban állás és a körbetartozás, megszűnt az az évtizedes probléma, hogy rossz minőségű alapanyagokból még a legjobb vállalatok is csak vacak terméket tudtak előállítani. És igaznak tűnik ez az állítás – csak éppen megfordított előjellel – a mai magyar mezőgazdaság esetében is. Miután a rendszerváltást követő reformok nem valósultak meg a „a termelés teljes frontján egyidejűleg” – a magyar mezőgazdaság továbbra is kolonc a nemzetgazdaság nyakán.

A rendszerváltás hajnalán – az ún. gradualizmus vagy sokkterápia vita során – számos kiváló nyugati közgazdász, köztük olyanok is, akik közelről és jól ismerték a kelet-európai, illetve a szovjet gazdaság működését, azt az álláspontot képviselték, hogy először a piacgazdaság és a demokrácia intézményrendszerét kell kiépíteni, és csak azután szabad liberalizálni a gazdálkodási feltételeket és alapjában megváltoztatni a tulajdonviszonyokat.⁷⁰ A gyakorlatban azonban kiderült, hogy egyetlen posztoszocialista ország sem választotta – vagy legalábbis nem tudta sikerre vinni – ezt a megoldást. A választás lehetősége a kormányzó elitek kezében volt. Azokban az országokban, ahol az elitek elkötelezettek voltak az azonnal liberalizáció és a gyors privatizáció mellett, ott – ezen lépéseket követően – viszonylag hamar végbement az intézmények átalakítása is. Magyarország ezek közé tartozott. Ott viszont, ahol a kormányzó elitek a fokozatosságra, az óvatosságra, a társadalom tűrőképességére való hivatkozással késleltették a liberalizációt és a privatizációt, valójában az történt, hogy az elitek saját maguk meggazdagodására és monopolpozíciók kiépítésére használták fel a rendelkezésükre álló időt. Végző soron ez magyarázza, hogy Oroszországban és számos más szovjet utódállamban miért és miként csúszott át a gazdasági hatalom a helyi oligarchák kezébe (←9.1.5).⁷¹

A piacgazdaság valódi, nem-tervezett költségei. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy 1989 táján mind a közgazdászok, mind a politikusok alábecsülték a privatizációval és a társasági forma felvételével (*corporatisation*) járó valóságos, reálgazdasági költségeket.

- Az átalakuló vállalatok számára leginkább két területen jelentkeztek ezek az „új” költségek. Az állami vállalatok mindegyike tőkehiányban, pontosabban szólva forgótőke hiányban szenvedett. Ez persze nem volt véletlen – a tervgazdasági logika szerint a vállalatok forgóalap hiányát az MNB forgóalappótló hitelei biztosították, s ezek állandó elemként épültek be a vállalatok forrásaiba. Amikor viszont az MNB feladta ezt a funkcióját, a vállalati szférában ezt senki

⁷⁰ Pl. Eatwell és szerzőtársai (1995), Roland (2000). A sokk-terápia ellenzői között természetesen nagy számmal voltak olyan kiváló nyugati közgazdászok is, akik semmiféle kelet-európai vagy szovjet tapasztalattal nem rendelkeztek. Pl. Aghion–Blanchard (1993).

⁷¹ Az állítás empirikus bizonyítását ld. Havrylyshyn (2009).

sem pótolta. Nem vállalhatták könnyen át ezt a szerepet az újonnan létrejött kereskedelmi bankok sem, mivel a tőkehiányos vállalatok egyszersmind hitelképtelenek is voltak.

- A másik nagy terület az értékesítési-marketing tevékenység, és általában a látvány, a láthatóság volt. A szocializmusban, a hiánygazdaság körülményei között enélkül is lehetett működni. Ameddig a vállalatok teheték, okkal és joggal nem költöttek ezekre a tevékenységekre. A kapitalista gazdaság – ezzel szemben – a túlkínálatra, a versenyre épül. A cégeket ez rákényszeríti arra, hogy kutassák a piacot, termékeiket reklámozzák, növeljék az értékesítési pontok számát, a vevőket, illetve az ügyfeleket vonzó körülmények között fogadják.

Éppen fordított előjelű változás történt, mint ami az 1945-ös rendszerváltás idején zajlott le, s aminek jelentőségére annak idején Bródy (1967) hívta fel a figyelmet. 1945 után az egyéni parasztgazdaságok állóeszközparkja és gazdasági épületállománya veszett kárba, s ezek pótlására sok milliárd forintnyi állami beruházásra volt szükség. A nemzetgazdaság szintjén azonban az akkor épült tsz-istállók és tsz-magtárak ugyanúgy nem jelentettek többlet kapacitást, mint ahogyan az 1990 és 2009 között épült egyéni tulajdonú istállók és egyéni tulajdonú magtárak sem, amelyek a megszűnt tsz-telepeket pótolták.

És a történetnek, az átmeneti korszak történetének, még nincs vége. Már az 1990-es évek közepén jól látható volt, hogy a szétszedés, a dekoncentráció periódusát követni fogja a **rekoncentráció**: a nagy energiával szétszedett telephelyek, hálózatok újra összeállnak. Nem feltétlenül abban a formában, mint ahogyan állami vállalatként működtek, s főként nem ugyanaz lesz a belső ösztönzési mechanizmus. De ez nem változtat sem a felületes látszaton („újra összeálltak a trösztvi vállalatok”), sem azon, hogy a rekoncentráció folyamata ismételen hatalmas tranzakciós költségekkel jár. Ebből a nézőpontból szemlélve érthető, hogy, amikor a 90-es évek közepén a magyar társadalom szembesült a bankrendszer és az energiaszektor átstrukturálásának költségeivel, megdöbben, fel volt háborodva és indokolatlannak vélte az átalakítással járó költségeket.⁷²

Miért volt ilyen lassú? Hogy miért húzódott el ennyire a privatizáció, azt utólag nem nehéz megmagyarázni. Egyfelől, az állami tulajdon fenntartása – sőt esetenként a visszaállamosítás – a folyamatosan változó gazdasági környezetben lehetőséget teremt egyes társadalmi csoportok közötti **jövedelem-átcsoportosításra**. Az a tény – például –, hogy a villamosenergia-ipar egyes kulcspozíciói állami tulajdonban vannak, lehetőséget ad arra, hogy a mindenkori kormány közvetlenül is beavatkozzon az árképzésbe. Ez a lehetőség nyilvánvaló módon kedvez a megcélzott választói csoportoknak (közepes jövedelműek, nyugdíjasok), miközben a szektor finanszírozásához szükséges költségek a közvélemény számára szinte láthatatlan módon szétterülnek a gazdaság egészében. De ugyanez mondható el a MÁV vagy a Posta esetében is, ahol az árszabályozás lehetőségén túlmenően a mindenkori kormány még kb. 100 ezer munkahely védelmét is közvetlen ráhatással, tulajdonosi parancsokkal igyekszik garantálni.

Másfelől, a redisztribúciót lehetővé tevő állami tulajdonlás közvetlen, **nyers hatalmi érdekeket** is szolgál. A megmaradt állami vállalatok nemzetgazdasági arányokat tekintve már nem termeltek számottevő anyagi forrást, sőt – egyes kivételektől, mint a *Szerencsejáték Rt.*, a

72 A fenti gondolatmenettel rokonítható Swaan (1994) tanulmánya. A Magyarországot jól ismerő holland tudós a transzformációs válság nem várt költségei közül az emberi tőkében megtestesült üzleti információ-tömeg elvesztését emelte ki.

Magyar Posta, vagy az *MFB*-től eltekintve – csak vitték a pénzt. Arra azonban bőven kínálkozott lehetőség, hogy a nagy politikai pártok és egyes pártközeli vállalkozók közbeszerzési és/vagy szponzorációs pályázatok útján bőségesen merítsenek az állami forrásból.⁷³ Mi több, az állami cégek folyamatos tulajdonlása abból a szempontból is jól jön a mindenkori kormánypártoknak, hogy vezetői testületeikbe ezer számra lehetett elhelyezni az újonnan kialakult pártnómenklatúra kádereit. (A szám nem túlzás! 2009-ben az MNV Zrt.-hez 370 gazdasági társaság tartozott. Ha egy cégben átlagosan 8 IG és FB tag van, akkor ez közel 3000 pozíciót jelent.)

S végül, van egy harmadik magyarázat is: a privatizáció időbeli lefolyása szorosan alkalmazkodott a négyévenkénti választások **ciklus**ához.⁷⁴ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a választások előtt és után egy-egy évvel – azaz 1994, 1998, 2002, 2006 és 2009 táján⁷⁵ – a privatizációs folyamat rendre lelassult vagy megállt. Így tulajdonképpen az 1988-tól számított 20 esztendő a privatizáció szempontjából csak 10 évet jelentett.

Ha a gazdaság szereplőinek nézőpontjából vizsgáljuk a kérdést – hogy ti. miért húzódtott el ennyire a privatizáció –, akkor érdemes visszanyúlni a könyvünk elején bemutatott háromszereplős modellhez (← 1.2). A rendszerváltás követő két évtizedben a politikai hierarchia csúcán álló miniszterelnökök között egy sem akadt olyan, aki meggyőződéses híve lett volna a jelzők nélküli piacgazdaságnak. Antall Józseftől Gyurcsány Ferencig kisebb-nagyobb mértékben valamennyien elkötelezett hívei voltak a vegyes gazdasági tulajdonformának.⁷⁶ A kormányzó pártok és az államapparátus bürokráciája, ideértve az állami vagyonkezelő szervezeteket is, szintén nem ellenezte a privatizáció elhúzódsát: volt kit irányítani, volt kinek parancsolni, volt feladat.

A privatizáció elhúzódsa megfelelt az állami – és önkormányzati – tulajdonban maradt vállalatok menedzsmentjének is. Az 1990-es évek közepétől ugyanis a legtöbb ilyen vállalatnál a felsőszintű menedzserek jövedelme kezdett közelíteni a magánszféra béreihez (8.8 táblázat). 2000 után a bankszférában és a még megmaradt, nagy állami cégeknél a négyévenként garantáltan lecserélésre kerülő felső vezetést az is passzivitásra sarkallta, hogy megértette: a négyéves politikai cikluson belül pozícióját csak a közvélemény, illetve a politikai szférából kiinduló bíráló veszélyezteti. Aki nem kezdeményez – márpedig egy nagy cég privatizációját a menedzsment közreműködése nélkül nem lehet elgondolni –, azt észre sem veszik. És van itt még egy fontos részmomentum, ami nem maradhat említés nélkül. 1993–94-re tehető, amikor kialakult a **csillagászati összegű végkielégítések** gyakorlata.⁷⁷ Kezdetől fogva látható volt, hogy ez a szocializmusból jól ismert szabályozóalku (← 1.1.1) továbbélése az állami cégek élén álló felsővezetők és a pártállami struktúráként működő, mindenkori kormányzó apparátus kö-

73 Ezt a két szempontot részletesen elemzi Voszka (2005a) összefoglaló tanulmánya.

74 Ezt a szempontot Karsai Gábor (2005) említi nagy nyomatékkal

75 A 2009-es év különleges év volt a rendszerváltás utáni magyar parlamentarizmus történetében, mert először került fel komolyan az előrehozott választások lehetősége. Ezért már a 2009-es év egésze is meglehetősen eseménytelen volt a privatizáció szempontjából.

76 Bajnai Gordon, a kisebbségi MSZP kormány miniszterelnöke igyekezett a lehető legtávolabb tartani magát a privatizáció egész problémakörétől. Ennek az egyik oka bizonyosan az volt, hogy üzleti előlétele során számos privatizációs tranzakcióban vett részt, és ezért már a Gyurcsány-kormány minisztereként is folyamatos, karaktergyilkos politikai támadásoknak volt kitéve a Fidesz és általában a populista jobboldal részéről.

77 Ennek a leglátványosabb, első rendszerszerű megjelenése a bankkonszolidáció, és az azt követő vezetői csere sorozat volt (← 6.9.4). A 2002 utáni, nyilvánosságra került, valóban csillagászati összegű végkielégítési klauzulát tartalmazó menedzserszerződésekről ld. a HVG, 2009. aug. 22-i számában megjelent táblázatos összefoglalást.

zött. A politika szabad kezet kapott abban, hogy bármelyik állami vagy önkormányzati vállalat vezetőjét bármikor felállítsa a székéből, cserébe viszont a határozott idejű szerződéssel rendelkező topmenedzser előre ígéretet kapott arra, hogy ebben az esetben munka nélkül is meg fogja kapni a lenemdolgozott három-négy évre járó munkabért, a prémiumot, és sok minden mást, amit az ún. menedzserszerződésekbe sikerült a munkaviszony kezdetekor beírni.

A fentieket nem lehet elkülönítve értékelni attól, ami a magyar gazdaság nem-vállalati szférájában történt. Ott ugyanis – szinte változatlan formában – fennmaradt, sőt bővült minden, ami állami – az oktatás és az egészségügy, valamint maga a közigazgatás. A háztartások kikérdezéséből (11. 11 táblázat), meg a munkaerőpiaci felméréséből⁷⁸ is tudjuk, hogy másfél évtizeddel a rendszerváltás után, a foglalkoztatottak kb. 1/3-a még mindig a közszférában, illetve állami cégekben dolgozott. Ebben az értelemben még 2009-ben is jogos volt **duális gazdaság**ról beszélni, ahogyan erre Kornai (1989) korábban figyelmeztetett is.

„Magyarországon a legközelebbi egy-két évtizedben, akárcsak az elmúlt egy-két évtizedben, alapjában véve kétszektoros, *duális* gazdaság lesz. Ez a két szektor az állami és a magán-szektor. Az állami szektor részaránya csak fokozatosan csökkenthető. Törekedni kell arra, hogy az eddigieknél hatékonyabban működjék, de ezzel kapcsolatban ne legyenek hiú reményeink.”⁷⁹

11.11 TÁBLÁZAT: A FOGLALKOZTATOTTAK MEGOSZLÁSA, 1992–2005

(A munkahely tulajdonosi típusa szerint, %)

	1992	1996	2000	2003	2005
Állami	60,8	41,3	36,1	31,9	31,0
Vegyes	8,7	12,0	6,5	4,0	3,8
Magán	30,5	46,7	57,4	64,1	65,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: TÁRKI háztartási monitor adatok.

78 Magyarországi munkaerőpiac 2004. c. kiadvány, 47.o.

79 id. mű 49. o. Ld. még a Kornai-féle tétel igazolásához Laki (2000) tanulmányát.

11.5 TANULSÁGOK ÉS HIBÁK...

Ma már bizonyosan állítható, hogy a privatizációval kapcsolatos előzetes várakozások túlzóak voltak. 1990-ben nem készült becslés arról, hogy a privatizálható vállalati vagyon összértékét tekintve, miként aránylik a teljes nemzeti vagyonhoz. A szakértők többsége – anélkül, hogy utána számolt volna – feltételezte, hogy az állam vállalkozói vagyona a nemzeti vagyon meghatározó részét jelenti. Ebből következett az a második feltevés, hogy a versenyszektor privatizációja után a versenyszférában várható termelékenység-növekedés az egész magyar gazdaságot a gyors ütemű növekedés pályájára állítja.

E tekintben – talán nem túlzás állítani – 1998-ban megjelent könyvem hiánypótló volt. Engem is meglepett a sok hónapi munkával kiszámolt végeredmény. Kiderült, hogy 1990 táján a versenyszféra vállalatai bizonyosan nem tettek ki többet, mint a reáleszközökben megtestesült, újratermelhető nemzeti vagyon 20%-át. Más szóval: pusztán a mennyiségi viszonyokból következően **a privatizáció semmiképpen sem hozhatott annyi eredményt, mint amit a magánosítás hívei vártak**, és nem okozhatott annyi kárt sem, mint amennyit a privatizációt ellenző szakemberek feltételeztek. Ebből az elemzésből adódott egy gazdaságpolitikai üzenet is, amelyet már 1998-ban is hangsúlyoztam: „A növekedés gyorsítása érdekében a korábbiaknál sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni nem-termelő szféra működésének olcsóbbá tételére, az indokolatlanul drága tevékenységek leépítésére és a verseny fokozására. Számos területen – egészségügy, oktatás, nyugdíj – elkerülhetetlen a részleges privatizáció is.”⁸⁰ Ezek a feladatok még ma is jórészt előttünk állnak.

Részben az előző pontban kifejtett gondolatból következik, de a korábban már bemutatott érvek felvonultatásával is belátható, hogy hiba volt, hogy a termelő szféra és a szolgáltatások privatizációja előtt – tehát 1990 és 1994 között – nem került sor a **bankrendszer** gyors ütemű magánosítására. A felelősség ebben a kérdésben nem a politikusokat terheli, a közgazdász szakma nagyobbik része akkoriban egyöntetűen ellenezte, hogy a bankok külföldi tulajdonosok kezébe kerüljenek (←6.9.5).

Hibás volt az az 1990 táján ugyancsak általánosan elterjedt felfogás, hogy a privatizáció lehetőség szerint mindig kombinálódjon a **tőkeemeléssel**, sőt az sem baj, ha csak tőkeemelés történik és nem is keletkezik privatizációs bevétel (← 6.1.7). Ezt a koncepciót a 90-es évek elején senki nem gondolta kellő alapossággal végig: a makro-közgazdászok és a politikusok beszéltek a vállalati menedzsment által kiöltött csapdába. Döntő jelentőségű, hogy 1994/95-ben a külföldi adósságteher, a központi költségvetés folyamatos forrásigénye és az állami vagyongazdálkodás apparátusok szakmai nyomása végül megálljt parancsolt ennek a rossz tendenciának.

A legnagyobb értékű cégek – a kemény mag – privatizációja idején, tehát 1994/95-ben, a döntéshozók még nem voltak tudatában annak, hogy a nálunk vevőként szóba jöhető transznacionális cégek akkor már több év óta benne voltak egy **világméretű fúziós hullámban**. Ennek következtében, azok az erőfeszítések, amelyeket az ÁV Rt., illetve az ÁPV Rt. annak érdekében tett, hogy „minden szempontból jó” tulajdonost találjon a magyar gazdaság kulcsvállala-

⁸⁰ Mihályi (1998) 427. o.

latainak – kárba veszttek. A kiszemelt vevők ugyanis pár év múlva beolvadtak más, még náluk is tőkeerősebb vállalkozásokba. Így annak jelentősége, hogy az 1995/96-os periódusban vásárlóként megjelenő külföldi befektető milyen nemzetiségű volt, milyen üzleti stratégiát ígért, néhan melyen politikai kapcsolatrendszerrel rendelkezett, 2-3 évvel később már semmilyen relevanciával nem bírt. Igaz, csak utólag, de nagyon tanulságos példa az energiaszektor és a bankszektor átalakulása. Mindkét helyen megafúziók sorozata ment végbe az elmúlt másfél évtizedben, s ennek nyomán olyan szereplők váltak meghatározó tulajdonosává a magyar gazdaságnak, mint a német E.ON vagy az olasz UniCredit, akikkel közvetlen formában soha nem tárgyaltak a magyar állami vagyongazdálkodók! A mából visszatekintve tehát nyilvánvaló, hogy a privatizációs szervezet jobban tette volna, ha a „kemény mag” eladásakor csak és kizárólag egyetlen szempontot, a várható bevételre figyelt volna.

Óriási idővesztéssel és tízmilliárdokban mérhető költséggel járt, hogy a kezdetektől napjainkig kisebb-nagyobb intenzitással folyamatosan zajlott és zajlik **az állami vagyon ideoda tologatása** különféle állami, félállami és kvázi állami testületek (vagyongazdálkodók, minisztériumok, önkormányzatok, többségi állami tulajdonú bankok, költségvetési testületek stb.) között. Ebben a megközelítésben különösen nagy hiba volt az ÁVÜ feldarabolása és az ÁV Rt. létrehozása. Ha összehasonlítjuk a négy vagyongazdálkodó intézményt, az ÁVÜ, az ÁV Rt., az ÁPV Rt. és az MNV Zrt. eredményességét, transzparenciáját és a működés költségeit, akkor az ÁVÜ teljesítménye felülmúlta a másik három szervezetét.

A kitűzött célt tekintve baklövésnek bizonyult a **kárpótlás**. Ez egyértelműen az 1990–94 között kormányzó politikai erők felelőssége. Tudós közgazdászok és jogászok, államapparátusbeli tisztviselők tucatjai időben jelezték, hogy a kárpótlás eredeti koncepciója, jogi természetű akadályok miatt végrehajthatatlan, hogy fölösleges közvetítő mechanizmusok születéséhez fog vezetni, s még az is sejthető volt, hogy a kívánt politikai célt (a kormánypártok népszerűségének fokozását) sem fogja elérni. Utólag azonban az egyértelmű, hogy a kárpótlási folyamat összességében fontos emeltyűje volt az eredeti tőkefelhalmozásnak.

A kárpótlás azonban csak egyike volt az összességében túlméretezett állami kötelezettségvállalásoknak. A mennyiségi **túligérés** problémájából adódó gondokat fokozta, hogy az egymást követő kormányok a privatizáció folyamatát **túlszabályozták**. (Ami nem jelenti azt, hogy ne maradtak volna szabályozatlan területek.) A matematika nyelvén szólva: az egyenlet túldeterminált lett, megoldhatatlanná vált. Kár, hogy a privatizáció kapcsán túlságosan sok szellemi energia és idő veszett kárba az úgy nevezett „elvi vitákkal”, a „konszenzus kereséssel”, s emiatt az apparátus fáradtan, kapkodva dolgozott a tranzakciók végső fázisában. A privatizáció ettől még nem állt le, de az értelmetlen és ellentmondásokkal terhes szabályok labirintusából sokszor nem volt más kiút, mint az eljárási szabályok megsértése, rosszabb esetben törvénysértés. S miután a határidő csúszások, a kisebb-nagyobb formai hibák, a kapkodásból eredő szükségszerű mulasztások mindennapos gyakorlattá váltak, mindez előbb-utóbb az apparátus belső fegyelmeinek lazulását is magával hozta.

Sok idő, pénz és szellemi energia ment veszendőbe azáltal, hogy az állami vagyon privatizációját bonyolító apparátus élén – és az apparátuson belül – folyamatos átszervezések, **személycserék** történtek. Mint e könyv Bevezetésében már hangsúlyoztuk, a privatizáció nehézsége nem a bonyolultságban, hanem a szerteágazóságban rejlik. Ahhoz, hogy egy privatizációs elgondolás végrehajtható legyen számos közgazdasági, jogi, műszaki és személyi összefüggéssel kell tisztában lennie a döntéshozóknak. A privatizációval foglalkozó apparátusokon belüli folyamatos vezetőváltások újra meg újra szükségessé tették a betanulást, s ez

nem csak óriási idővesztéssel járt, de jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a privatizáció hitelét veszítette mind a vállalati szféra, mind az egyéb államigazgatási szervek, mind a közvélemény szemében. (Csepi Lajos 3 évig volt az ÁVÜ ügyvezető igazgatója. Az ÁV Rt.-nél, az ÁPV Rt.-nél, illetve az MNV Zrt.-nél egyetlen első számú vezető sem tudott megmaradni a vezérigazgatói székben ennyi ideig.) Vagyis, jobb eredményt érhattünk volna el, ha 1989 óta nem cserélődik le ötször-tízszer a privatizáció élén álló vezérkar, ha legalább a kulcsiparágakban módot adunk arra, hogy az éppen pozícióban lévő döntéshozók végigvigyék 3-4 éves távra kidolgozott stratégiájukat.

11.6 KIFELEÉ A ZSÁKUTCÁBÓL

Bő két évtizeddel a rendszerváltás után a magyar közvéleményt leginkább az a kérdés foglalkoztatja, hogy mikor ér már véget az átmeneti állapot, mikor fog lezárulni a privatizáció, a nagy nyilvánosság előtt zajló, de az emberek többsége számára mégis átláthatatlannak tűnő tulajdonosváltások sorozata. Miért tart ez az egész rendszerváltás ilyen sokáig?

Az emberek nem csak kérdeznek, határozott véleményük is van: mélyen csalódottak és nagyon kiábrándultak. Szinte hihetetlen, de mért adat, hogy 2009 szeptemberében 100 magyar felnőtt közül 91 úgy gondolta, hogy „Magyarországon a dolgok rosszul mennek”. Az emberek úgy érzik, hogy rosszabbul élünk, mint a rendszerváltás előtt, elégedetlenek a demokráciával, rossz véleményük van a piacgazdaságról, a versenyről, az Európai Unióról és az Egyesült Államokról is.⁸¹ A politikai szélsőjobb irányzatait támogató, tudományos fokozattal rendelkező közgazdászok közül egyesek az egész privatizációs folyamat visszacsinálását, vagyis államosítást és új elvek szerint történő, ismételt privatizációt javasolnak.⁸² Ha csak a lakosságot közvetlenül érintő makro statisztikai adatokat nézzük, akkor indokolatlan és érthetetlen ez a kiábrándultság. Magyarországon 2000 és 2009 között a lakosság fogyasztása 25, a reálbér 40, a reálnyugdíj 49 százalékkal nőtt.

Másfelől viszont három okból mégis érthető ez a kiábrándultság. Egyrészt arról van szó, hogy gazdasági értelemben a rendszerváltás nem hozta meg azt az eredményt, amit a leginkább várt a közvélemény: a fejlett nyugati országok életszínvonalához való felzárkózást. Hiába növekedtünk, a versenytársain is ugyanebben a tempóban haladtak előre. Mint azt már könyvünk legelején is említettük (←1. fejezet), Magyarország és a szomszédos Ausztria között a távolság 2009-ben is ugyanakkor volt, mint 1989-ben vagy éppenséggel 1968-ban! Mi több, Magyarország, amely a többi szocialista országhoz képest mindig siker országnak számított, mára elvesztette ezt a pozícióját. Az egy főre jutó GDP szintjét tekintve 2008-ra már megelőzött minket Észtország és Szlovákia is, sőt Horvátország is utolért bennünket.⁸³ A második magyarázó ok az, hogy Magyarországon, mint valamennyi posztoszocialista országban már történelmi léptékekkel mérve is hosszú idő óta, két évtizede tart a kihátrálás a szocializmus, a központosított tervgazdaság világtörténelmi zsákutcájából.⁸⁴ Ez majdnem egy nemzedéknyi idő. Ha még azt is

81 A 14 országot átfogó nemzetközi összehasonlítás szerint a magyarok 72%-a úgy gondolja, hogy a magyar emberek most rosszabbul élnek, mint a kommunizmus alatt, és 77%-uk elégedetlen a demokráciával is. Csak 46%-uk helyesli a piacgazdaságot, miközben 49%-uk ért egyet azzal az állítással, hogy egy erős vezér fontosabb, mint a demokratikus kormány. A magyar válaszadók mindössze 20%-a gondolja úgy, hogy jó dolog az EU tag-jának lenni, 9% ért egyet azzal, hogy az európai gazdasági integráció erősítette a magyar gazdaságot, és csak 33% ért egyet azzal, hogy az USA jó hatással van Magyarországra. A Pew Research Center felmérésének néhány adatát idézi Kis (2009). A komplett vizsgálati jelentést ld. Pew (2009). Ld. még Bakonyi (2010).

82 Ld. Csath Magdolna nyilatkozatát a MN, 2009. jan. 27. („Új privatizáció jöhetne az államosítás után”), Róna Péter bankprivatizációt követelő írásait (NSZ, 2008. nov. 14., 2009. jan. 6.) stb.

83 Részben ez lehet a magyarázata annak, hogy a Pew Research Center már idézett kutatásai szerint a magyar válaszadók elégedetlensége a legtöbb kérdés vonatkozásában 2009-ben szignifikánsabb nagyobb volt, mint a megfelelő lengyel, cseh, szlovák stb. adat.

84 Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a „zsákutca” metaforát Bibó István már fél évszázaddal ezelőtt lefoglalta. Itt és most azonban nem az 1945-öt megelőző évszázad speciális, magyar zsákutcájáról van szó, amiről Bibó elmélkedett, hanem a szocializmus világtörténelmi zsákutcájáról, amibe Magyarország 1945 – nem ön-

hozzátesszük, hogy a szocializmus és a kommunizmus hivatalosan deklarált céljaihoz képest tulajdonképpen az egész 1956 utáni időszak is egyfajta hátrálás volt⁸⁵, akkor már két nemzedéknyi időről beszélhetünk. Márpedig a hátrafelé haladásban pedig valóban nincs semmi lelkesítő, öröme és jókedvre derítő. Ha gyorsabban hátrálunk, sokkal könnyebb lett volna a folyamat elviselése, és már mindenem túl is lennénk.

De az is igaz, hogy az idő előrehaladtával a feladat csak nőttön-nőtt. Kezdetben úgy tűnt, a feladat „csak” annyi, hogy új tulajdonost kell találni a feldolgozóipari nagyvállalatoknak, a bankoknak és a szolgáltatási szektorban működő cégeknek. De mire megszülettek a privatizációs jogszabályok, létrejöttek a privatizációs intézmények, kiderült, hogy időközben megváltozott az a kapitalista világrendszer is, amihez vissza kívánunk térni. Az Egyesült Államokban végbement deregulációs hullám nyomában a számunkra mértékadó országok, az Európai Unió alapító államai is hozzákezdtek a nagy közszolgáltató rendszerek – a telekommunikáció, az energiaszektor, a közlekedés, a felsőoktatás, a nyugdíjrendszer, az egészségügy stb. – liberalizációjához és privatizációjához. Őket is az utolérés kényszere hajtotta és hajtja, miután világgossá vált, hogy az innováció és a technológiai fejlődés – és ennek nyomán a gazdasági növekedés – terén is Európa lemaradóban van az Egyesült Államokhoz képest.⁸⁶ Egyszer csak tehát feladatként jelent meg számunkra is a liberalizáció és a dereguláció, jól lehet ezekre 1989-ben még a hazai politikai erők közül senki sem gondolt. Mire ezek a gondolatok többé-kevésbé ismertté váltak nálunk, már ott voltunk az Európai Unió kapujában, így ezek az „ajánlott” feladatok nyomban „kötelezővé” is váltak.⁸⁷

A harmadik ok, ami miatt két évtized távlatából visszatekintve is érhető a csalódás az az, hogy a szocializmus zsákutcájából történő visszafordulás nem a magyar nép egyértelműen kifejezett akaratából történt – a Szovjetunió összeomlása indította be a változásokat. Az állami tulajdonlást, a pártállami diktatúrát az emberek többsége fél évszázadon át közönyös beletörődéssel viselte, mert a „mi zsákutcánk” kétségtelenül komfortosabb volt mint a közvetlen szomszédjainké. Ami felszínre tört mint tiltakozás vagy lázadás – például az 1956-os népfelkelés –, annak az alapvető mozgatórugója a nemzeti függetlenség iránti vágy volt. Amikor a történelem 1990-ben úgy tette fel a kérdést a magyar választóknak, hogy a szovjet csapatok kivonulása és az ország gazdasági függetlenségének visszanyeréséhez szükséges minimum-feltételként elfogadja a piacgazdaságot, az ország euró-atlanti integrációját, a NATO-hoz, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozást, akkor ezzel a nagy többség teljesen egyetértett. A középosztály – érthető módon – örömmel nyugtázta, hogy bérlőként, nagy kedvezménnyel hozzájutott kb. 650 ezer állami lakáshoz (←1.5.2), és a kárpótlás 2 millió kedvezményezettje is elégedett volt eleinte.

szántából – került. Habermas igen találóan „helyrehozó forradalom”-nak (*nachholende Revolution*) nevezte az 1989/90-es kelet-európai rendszerváltásokat, utalva arra, hogy ezek fő célja a visszatérés a demokratikus jogállamhoz és a csatlakozás a fejlett kapitalista Nyugathoz. Ld. magyarul Habermas (1991). Berend T. Iván (1999) ugyanebben az összefüggésben tárgyalja a „Közép- és Kelet-Európai szocialista modernizációs kísérlet”-et, amelyet „terelőút”-nak, ugyanezen könyv 1996-os angol kiadásban „*detour from the periphery to the periphery*”-nek nevezett. Ez utóbbit szabad fordításban, Bibóra is utalva, úgy is mondhatjuk, hogy „zsákutcából zsákutcába kerültünk”. Ugyanezt a gondolatot ld. újabban Vitányi (2009) írásában is (id. mű 7. o.).

85 Mihályi (1983).

86 Ezt a felismerést tükrözi az EU 2000-ben meghirdetett ún. Lisszaboni stratégiája, vagy más elnevezéssel Lisszaboni Reform-munkaterv. „Érjük utol az Egyesült Államokat, de lehetőleg úgy, hogy a hagyományos európai értékeket is kiteljesítjük!” – ez a dolog veleje, írja erről Gács (2005), a téma egyik legalaposabb hazai kutatója.

87 Akár szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk annak a ténynek, hogy éppen e könyv anyaggyűjtésének lezárulásakor – 2010 elején – lépett hatályba az EU ún. Szolgáltatási irányelve, amely a határokon átnyúló szolgáltatások útjában álló adminisztratív akadályok jelentős részét eltörölte.

Amikor viszont köztudomásúvá vált – kb. a Bokros-csomag 1995-ös bevezetése idején – hogy az ország versenyképességének növelése, a fejlett nyugati országok életszínvonalának elérése, sőt megközelítése is további mélyenszántó társadalmi reformokat kíván, s ezen belül megkerülhetetlen feladat a szocializmusból örökölt, koraszülött és egyre inkább torzuló jóléti állam le- és átépítése⁸⁸ – lankadni kezdett a zsákutcából való kihátrálás iránti lelkesedés és társadalmi elkötelezettség.

A zsákutcában való hosszantartó hátrafelé haladás nyomasztó pszichológiai terhének feldolgozásában a közvélemény az országot irányító politikai és gazdasági elittől sem kapott elegendő segítséget. Épp ellenkezőleg, a minden pártformációban nagy számmal leledző, befolyásos populisták⁸⁹, az előfizetők és a hirdetők kegyét kereső médiumok inkább csak erősítették az emberek frusztrációját. Azt mondták és azt írták, amit a választók, az olvasók és a tv-nézők hallani, látni és olvasni szerettek volna: lebecsülték az elért sikereket, felnagyították a hibás döntéseket. Egyidejűleg heccelték az embereket a reformok, az állam és a pártok, illetve általában a politika ellen, és mindeközben erősítették az emberekben azt az elvárást, hogy az állam kötelessége kompenzálni minden magánembert, vállalkozást és intézményt, akik és amelyek önmagukat a rendszerváltás vesztesének gondolják. A parlamenti pártok közül egyedül a Szabad Demokraták Szövetsége volt az, amely a jelszavak szintjén is, meg a napi csatározások során is, kezdettől fogva igyekezett meggyőzni a szavazókat a kapitalizmus, a jelző nélküli piacgazdaság, a verseny, az öngondoskodás megkerülhetetlenségéről, a privatizáció gyorsításának fontosságáról, az állam leépítésének szükségességéről, illetve arról, hogy – Milton Friedman szófordulatát idézve – nincsen „ingyen ebéd”.⁹⁰ A mégoly jogosnak tűnő kompenzációnak is kőkemény pénzügyi korlátai vannak, a költségvetés adósságát a ma élő nemzedék gyermekeinek kell majd kamatostul visszafizetnie. Bár az SZDSZ három választási cikluson át is együtt kormányzott az MSZP-vel, és a koalíciós együttműködés során számos döntő fontosságú területen – így a privatizációs politikában is – befolyásolni tudta a nálánál sokkal erősebb MSZP-t, szavazatokban mérve ez a politika egyre kevésbé volt sikeres. A szocialisták pártja összezsugorodott, a liberális párt felőrldött.

Most – e könyv zárásakor – úgy tűnik, hogy még hosszú évekbe, legalább egy évtizedbe fog telni, amíg a magyar választók többsége ismét magáénak fogja érezni a rendszerváltást, a III. Magyar Köztársaságot, büszke lesz a privatizációra, és arra, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után hazánk – nagyjában-egészében, beszámítva a visszafordulásokat és leállásokat is – nagyon közel jutott a zsákutca végéhez. Nincs mit újratekdeni, a kihátrálást kell folytatni. Most már hamar kinn lehetnének belőle!

88 Ld. Kornai (1992), Mihályi (2009b).

89 „A baloldali populisták fraternizáltak a jobboldaliakkal.” – írta egy éles szemű megfigyelő a 2006–2010 közötti időszakot jellemezve. Búr-Baky (2009).

90 Ld. különösen SZDSZ (2000) 79. o.